

Çevre Ceza Hukukunda Nedensellik Bağının Tespiti Sorunu ve Çözüm Önerileri

The Problem of Determining Causality in Environmental Criminal
Law and Solution Proposals

Av. Dr. Uğur ARSLAN*

ÖZ

Modernizm sadece insan bilincinin doğayı farklı bir bakış açısıyla görmesine yol açmamış, aynı zamanda teknoloji, sanayi ve küreselleşme gibi olguların hayatımıza girmesine sebep olmuş, bu kavramlar da küresel ısınma ve çevre kirliliği konularını gündeme taşımıştır. Ekonomik faaliyetlerin artması geniş bir yelpazede çevreyi olumsuz yönde etkilemiş, sosyo-ekonomik kalkınma ile çevrenin korunması arasında bitmeyen bir diyalektik başlamıştır. Teknolojik ilerleme ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak modern yaşam kalitesi birçok kişiye rahatlık sağlamakla birlikte ekosisteme de birçok yönden zarar vermektedir.

Çevre kirliliğine karşı artan toplumsal bilinç sayesinde modern ceza hukuku çevre kirliliğine kayıtsız kalmamıştır. Nitekim kirliliğin önlenmesi, kirlilik ortaya çıktığında failerin cezalandırılması gibi hususlarda ulusal/uluslararası seviyelerde düzenlemelerin kaleme alınması bu kabilendir. Her ne kadar konu ile ilgili yasal alt yapı oluşturulmuş olsa da bazı

* Ankara Barosu.

E-posta: avarslanugur@gmail.com. ORCID: 0000-0002-3987-8465

Makale Bilgisi/Article Info: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received: 22.02.2022 / **Kabul/Accepted:** 18.04.2022.

Atıf/Cite as: Uğur Arslan, “Çevre Ceza Hukukunda Nedensellik Bağının Tespiti Sorunu ve Çözüm Önerileri”, EBYÜ-HFD, C. 26, S. 1, Haziran 2022, (153-195).

komplike vakıalarda haksızlığa neden olan failin tespiti için fiil, netice ve bunların arasındaki nedensellik bağının tespiti önem kazanmıştır. Çevre kirliliği olaylarında nedensellik bağının kesilmesi, öne geçen nedensellik, yarışan nedensellik gibi özellikli durumlar söz konusu olduğundan nedensellik bağını tespit etmek her zaman çok da kolay bir işlem olmamaktadır. Bu çalışmada nedensellik bağının tespitine dair çalışmalar çevre ceza hukuku bağlamında bir araya getirilerek nedensellik sorunları ele alınmış ve doktrindeki tartışmalara katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nedensellik Bağı, Çevre, Kirleten, Sebep, Çevre Kirliliği.

ABSTRACT

Modernism has caused phenomena such as technology, industry and globalization to enter our lives, and these concepts have brought issues such as environmental pollution to the agenda. The increase in economic activities has adversely affected the environment in a wide range, and an unending dialectic has begun between socio-economic development and environmental protection.

Modern criminal law has not been indifferent to environmental pollution, and regulations have been drawn up at national/international levels on issues such as prevention of pollution and punishment of perpetrators when pollution occurs. In some complicated cases, the determination of the act, the result and the causal link between them has gained importance for the determination of the perpetrator who caused the injustice. It is difficult to determine the causal link in environmental pollution events, as there are situations such as cutting the causal link, leading causality, competing causality. In this study, studies on the determination of causality are brought together in the context of environmental criminal law, and causality problems are discussed, and it is aimed to contribute to the discussions in the doctrine.

Keywords: Causality, Environment, Polluter, Environmental Pollution, Reason.

GİRİŞ

Günümüz modern dünyasının en önemli sorunlarından birisi çevre kirliliği ve neden olduğu problemlerdir.¹ Çevre hasar gördüğünde veya kirlendiğinde çevrenin eski haline kavuşturulması geri kazanılması zor, hatta imkansızdır. Öte yandan çevrenin kirlenmesi ile sadece bugünkü değil, gelecek nesillerin sağlıklı ve temiz bir çevrede yaşama hakkı da suiistimal edilmiş olmaktadır.² Küresel ısınmanın etkilerine ilişkin korkunç tahminler göstermektedir ki, tatlı su kaynakları ve ekilebilir araziler gibi giderek kıtlaşan kaynaklar üzerinde şiddetli kavgalar artacaktır.³

Yapılan araştırmalar, fosil yakıtların kullanımı ile beraber atmosferdeki sera gazları (karbondioksit, metan, azot oksit, hidroflorokarbonlar, perflorokarbonlar ve kükürt heksaflorür) oranının arttığını bunun da küresel ısınmaya ve dolayısıyla buzulların erimesine yol açtığını göstermektedir.⁴ Avustralya Devlet Bilim Kurumu (CSIRO) tarafından yapılan araştırmaya göre, Avustralya Kıtası'nı çevreleyen Hint ve Pasifik okyanuslarının dibini yaklaşık 14 milyon ton mikro plastik parçacıklarıyla kaplıdır.⁵ NASA'nın 2021 yılında yayımladığı rapora göre, 2020 yılı en sıcak yıl

-
- 1 Jana Jansen van **Vuuren**, "Six Critical Global Issues: What Are The World's Biggest Problems And How Can I Help?", <https://www.gvi.co.uk/blog/6-critical-global-issues-what-are-the-worlds-biggest-problems-and-how-i-can-help/>, E.T. 04.08.2021.
  - 2 Cass R. **Sunstein**, "Irreversible and Catastrophic", *Cornell Law Review*, 91, 2006, s. 860-863.
  - 3 Clionadh **Raleigh**/Henrik **Urdal**, "Climate Change, Environmental Degradation and Armed Conflict", *Political Geography*, Vol. 26, Is. 6, 2007, s. 674 vd.
  - 4 Fosil karbon ve hidrokarbonların gelişigüzel yakılmasının iklim üzerinde feci bir etkisi olduğunu ve atmosferi kirlettiğini, insan sağlığını son derece ölümcül bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Solomon Hsiang'ın da aralarında bulunduğu bir araştırma ekibi iklim, çatışma, sıcaklık, şiddet, suç ve suç ile ilgili konularda toplam 60 çalışmayı dünyanın farklı bölgelerindeki sıcaklık ve yağış farklılıklarını hesaba katararak analiz etmiş ve her birini istatistiksel bir çerçeve aracılığıyla değerlendirmiştir. Çalışma, ortalama sıcaklıklardan veya yağış miktarlarından hafif sapmaların bile cinayet ve tecavüz gibi bireysel saldırganlıktan ülke düzeyinde siyasi istikrarsızlığa ve hatta uluslararası savaşlara kadar çeşitli düzeylerde çatışma riskini önemli ölçüde artırdığı sonucuna varmıştır. Bkz. Nicolette **Pellegrino**, "A Gap in Causation? Punishing Polluters for Contributing to Climate Change & Increasing Violent Crime", *Pace Environmental Law Review*, Vol. 35, Is. 2, 2018, s. 379, 380.
  - 5 Australia's National Science Agency (CSIRO), <https://www.csiro.au/en/news/news-releases/2020/14-million-tonnes-of-microplastics-on-seafloor>, E.T. 27.07.2021.

olarak tarihe geçmiştir. NASA Goddard Uzay Araştırmaları Enstitüsüne (GISS) göre, Gezegenin uzun vadeli ısınma eğilimi sürmektedir. Bu bağlamda 2020'de küresel olarak ortalama sıcaklık, 1951-1980 ortalamasından 1,02 santigrat derece (1,84 Fahrenheit derece) daha sıcak geçmiştir. BM Hükümetlerarası İklim Değişikliği Panelinin (IPCC)⁶ 2018 yılında hazırladığı ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu üye ülkeler tarafından onaylanan "*1,5°C Küresel Isınma Özel Raporu*"na göre; halihazırda Dünya, sanayi devrimi öncesi döneme göre 1° C daha ısınmış ve bu ısınma kuraklık, sıcak hava dalgaları, orman yangınları, seller gibi aşırı hava olayları ve deniz seviyesinde yükselme ve Arktik Denizi'nin erimesi olarak etkilerini göstermeye başlamıştır. Söz gelimi, Arktik Denizi buzulu her on yılda yaklaşık % 13 oranında azaldığından bölgenin daha az güneş ışığı yansıtmasına (düşük albedo⁷) neden olmaktadır.⁸ ABD Ulusal Kar ve Buz Verileri Merkezi (NSIDC)'ne göre, 2020 yılında, en düşük ikinci Kuzey Kutbu deniz buzul alanı kaydedilmiştir.⁹ Keza, Temmuz 2017'de Dünya'daki en büyük buzul kütlesi olarak tanımlanan Antarktika'daki "*A68a*", "*Larcen C*" buzulundan koptuğunda 5800 km² iken bu alan dört yıl içerisinde neredeyse tamamen eriyip yok olmuştur.¹⁰ Bütün bu ve buna benzer olumsuzluklar canlı tür ve sayısını tehdit ettiği gibi, küresel iklim değişikliklerini de gündeme getirmektedir. Sera gazı emisyonları mevcut şekilde devam ederse, 2030 ile 2052 yılları arasında küresel ısınma seviyesinin 1,5° C sınırını geçmesi muhtemeldir. Küresel ısınmayı 1,5° C ile sınırlandırmak, ekolojik sistemler ve yaşam alanlarının bekası açısından hayati önemi haizdir. Bu nedenle küresel emisyonları 2030

6 IPCC: BM çatısı altında faaliyet gösteren Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından iklim değişikliğinin risklerini değerlendirmek üzere 1988 yılında kurulan örgüt. Bkz. IPCC, <https://www.ipcc.ch/>, E.T. 27.07.2021.

7 Albedo: Bir yüzeyin üzerine düşen elektromanyetik enerjiyi yansıtma kapasitesi. Bkz. Boğaziçi Üniversitesi İklim Değişikliği ve Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, <http://climatechange.boun.edu.tr/albedo-nedir/>, E.T. 22.03.2022.

8 NASA Earth Observatory, <https://earthobservatory.nasa.gov/images/147794/2020-tied-for-warmest-year-on-record>, E.T. 27.07.2021.

9 Antarktika Günlük Görüntüler, <http://nsidc.org/arcticseaicenews/>, E.T. 27.07.2021.

10 Earth.org, <https://earth.org/a68-iceberg-that-broke-off-from-antarctica-has-melted/>, E.T. 27.07.2021.

yılında 2010 yılına göre %45 azaltmak ve 2050 yılında net sıfır emisiyona ulaşmak gerekmektedir.¹¹

Yapılan çalışmalara göre, küresel ısınma ve iklim değişikliklerinden en çok etkilenen bölgelerden bir tanesi de Türkiye olacak ve ciddi su kıtlığına maruz kalacağı tahmin edilmektedir.¹² Buna rağmen Türkiye'nin sera gazı salınımı 30 yıl öncesine göre 2 kattan fazla artmıştır. Nitekim 2020 yılı itibarıyla Türkiye sera gazı salınımında küresel ölçekte üst sıralarda yer almaktadır.¹³ Türkiye Temiz Hava Hakkı Platformunun “*Kara Rapor 2020: Hava Kirliliği ve Sağlık Etkileri*” isimli çalışmasına göre, 2019 yılında Türkiye’de hava kirliliği (PM10) yeterli veri olan 51 ilin %98’inde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)’nün belirlediği sınır değerlerinin üzerinde gerçekleşmiştir. 2017 yılından beri hava kirliliği trafik kazalarının 6 katından fazla ölümü sebebiyet vermektedir.¹⁴ Keza Çevre Mühendisleri Odasının raporuna göre havaya salınan Partikül Madde 2,5 (PM2,5), Partikül Madde 10 (PM10), Kükürtdioksit (SO2), Azotdioksit (NO2), Azotoksitler (NOX), Karbonmonoksit (CO) ve Ozon (O3) gibi maddelerin neden olduğu kanser, üst ve alt solunum yolu enfeksiyonları, astım, alerji, stres, depresyon gibi sağlık problemleri nedeniyle her yıl otuz bin kişinin yaşamını yitirdiği ifade edilmiştir.¹⁵ Çevre Şehircilik Bakanlığının 2017 yılı “*Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Değerlendirme Raporu*”na göre, kirlilik ile ilgili Türkiye’nin öncelikli sorunları sırasıyla su, hava ve evsel katı atık kirliliğidir.¹⁶

¹¹ IPCC, <https://www.ipcc.ch/sr15/chapter/spm/>, E.T. 01.08.2021.

¹² Kemal Öztürk, “Küresel İklim Değişikliği ve Türkiye’ye Olası Etkileri”, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 22, S. 1, 2002, s. 48.

¹³ İlgili rapor için Bkz. Climate Transparency Annual G20 Report 2020, <https://www.climate-transparency.org/wp-content/uploads/2020/11/Turkey-CT-2020-WEB.pdf>, E.T. 02.08.2021.

¹⁴ Türkiye Temiz Hava Hakkı Platformu, <https://www.temizhavahakki.com/kararapor2020/>, E.T. 30.07.2021.

¹⁵ Çevre Mühendisleri Odası, 2019 Hava Kirliliği Raporu, https://www.cmo.org.tr/resimler/ekler/cc7041481f4624d_ek.pdf?tipi=72&turu=X&sube=0, E.T. 30.07.2021.

¹⁶ Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Değerlendirme Raporu, https://webdosya.csb.gov.tr/db /ced/icerikler/2017-cevre-sorunlari-ve-oncelikleri2019_062_8084520.pdf, E.T. 30.07.2021.

Bilim insanları bir yandan çevre kirliliği, bunun neden olduğu sorunlar ve sorunların çözümüne odaklanırken, öte yandan da kirliliğin yeri, zamanı, fail ve mağdurun belirlenmesi gibi hukuki meselelere yönelmektedir. Çevre kirliliği ile ilgili kayıp ve zararlar arttıkça, kirliliğin karmaşık ve çok boyutlu sorunları ile başa çıkmada hukukun rolüne artan bir ilgi olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, bir endüstri bölgesindeki tesislerin faaliyetleri nedeniyle yer altı suları kirlenirse bundan hangi tesis ya da tesisler sorumlu olacaktır? Araç kullananların atmosferde zehirli egzoz gaz birikmesinden sorumluluğu var mıdır? Ne miktar bir kirlenme çevre kirliliği olarak kabul edilecektir ve bunu saptarken hangi alan ölçüt alınacaktır? Bir gemiden sızan akaryakıt nedeniyle oluşan kirlilik bakımından denizin tamamı mı esas alınacak, yoksa ilgili bölge mi yani sadece kirliliğin olduğu alan mı baz alınacaktır? Bölge baz alınacaksa ne büyüklükte bir alan belirlenecektir?

Kirliliğin söz konusu olduğu bu gibi problemler derinlemesine irdelendiği zaman aslında sorunun temelinde (diğer sorunlarla beraber) nedensellik bağının tespitinin yattığı görülmektedir.

Bir çevre suçu işlendiğinde failin tespiti ve zararlı maddenin (atık) ne olduğu kadar, kirlenmeye neyin sebep olduğu da önemli olup kirleneni (fail) sağlıklı bir şekilde tespit etmek, kimin/neyin kirliliğin nedeni olduğunu araştırmak iktiza etmektedir.

Nedensellik sorununun en yoğun olarak yaşandığı alanlardan birisi olarak çevre ceza hukuku bakımından; suyun, toprağın ve havanın ne kadarının kirlendiği ya da kirlenmenin ne oranda olduğunun tespiti teknik ve hukuki açıdan karmaşık bir sorun olduğu ve suç ve cezanın şahsiliği ilkesinin hayata geçirilmesi için çevre suçlarındaki illi bağın sağlıklı bir şekilde ortaya konulması elzemdir.¹⁷

Türk hukukunda ve karşılaştırmalı hukukta çevre ceza hukukunda nedensellik bağını salt olarak ele alan çalışma sayısının çok az olduğu görülmektedir. Yine çevre hukukunda nedensellik bağının ele alındığı eserlerde konunun genellikle haksız fiil ve tazminat hukuku bağlamında değerlendirildiği ve dolayısıyla çoğunlukla özel hukuk kavramlarına yer verildiği görülmektedir. Gerek içtihat hukukunda gerekse de doktrindeki bahse

---

¹⁷ Gülsün A. **Aygörmez**, Çevre Ceza Hukuku, C. I, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 78; Nevzat **Toroşlu**, Ceza Hukuku ve Çevre, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayınları, Ankara 1982, s. 23.

konu eksikliğin etkisi ile çevre ceza hukukunun kendi literatürünü oluşturamadığı görülmektedir. Nitekim küresel çapta çevre kirliliği özellikle de sera gazları ile ilgili açılan 1500 civarında davanın çok azı ceza davasıdır.¹⁸ Sayılan nedenlerle bu makalede de zaman zaman özel hukuk kavramlarına ve hatta özel hukukla ilgili içtihatlarla yer verilmek zorunda kalınmıştır. Zorunda kalınmıştır diyoruz çünkü anılan hususlara yer verilmezse hem konunun anlaşılması hem de örneklendirilmesi bakımından önemli eksikliklerin oluşacağı değerlendirilmektedir.

Çevre kirliliği ve neden olduğu sonuçlar, idare hukuku, şirketler hukuku, sözleşmeler hukuku, medeni hukuk, iş hukuku, borçlar hukuku, vergi hukuku, haksız fiil hukuku, ceza hukuku ve anayasa hukuku gibi birçok hukuk dalını ilgilendirmektedir. Nitekim, 1982 Anayasası m. 56'ya göre; “herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.” Keza 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 3/a maddesi gerçek ya da tüzel kişi olarak herkesin çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile görevli olduğu ve bu bağlamda alınacak tedbirlere, belirlenen esaslara uymakla yükümlü olduğu hükmünü amirdir. Öte yandan 5237 sayılı TCK'nın 1. maddesinde ceza kanununun amaçları arasında çevre, korunması gereken değerler arasında sayılmıştır.¹⁹ Bu amaca matuf olarak TCK'nın ikinci kitabının “*Topluma Karşı Suçlar*” başlıklı üçüncü kısmının “*Çevreye Karşı Suçlar*” başlıklı ikinci bölümü altında çevrenin kasten ve taksirle kirlenmesi suçları madde 181 ve 182'de, gürlütye ve imar kirliliğine neden olma suçları ise m. 183 ve 184'te hüküm altına alınmıştır.

---

18 Oxford Sürdürülebilir Hukuk Programı, “Poor Use Of Science Jeopardises Climate Lawsuits, Finds Oxford Research”, University of Oxford News and Events, <https://www.ox.ac.uk/news/2021-06-28-poor-use-science-jeopardises-climate-lawsuits-finds-oxford-research-0>, E.T. 05.08.2021; Ulusal düzeyde özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ndeki iklim değişikliği davalarının çoğu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çünkü başvurular, mahkemeleri, sera gazları ile iklim değişikliği arasında nedensellik bağlantısına dair ikna edici bir argüman öne sürememişlerdir. Bkz. Michael **Burger**/Justin **Gundlach**, “Climate Change, Public Health, And The Law”, Cambridge University Press, 2018, s. 31.

19 Ali Kemal **Yıldız**, Çevreye Karşı Suçlar, Özel Ceza Hukuku, C. V, Genel Tehlike Yaratan, Çevreye Karşı ve Kamunun Sağlığına Karşı Suçlar, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 188.

Çevre suçlarının tehlike suçu olarak düzenlenmesinin nedensellik problemlerini asgari seviyeye düşürebileceği görüşünden hareketle²⁰ TCK'da yer alan çevre suçlarının ekseriyetle sırf hareket suçu olarak düzenlendiği görülmektedir. Nitekim, TCK m. 181/2'deki *Atıkların Ülkeye Sokulması* ve m. 184'teki *İmar Kirliliği* suçları bakımından netice oluşması aranmamış, hareketin icrası suçun oluşması için yeterli görülmüştür. Gerçekten de, soyut tehlike suçu şeklinde düzenlenen bu suçlar bakımından nedensellik bağının araştırılması gerekmez.²¹ Buna karşın TCK m. 183/1'deki deki "*Gürültüye Neden Olma*" TCK m.181/1, 3 ve 4'te düzenlenen "*Çevrenin Kasten Kirlenmesi*" suçu ve bu suçun nitelikli halleri somut tehlike suçu olarak düzenlenmiştir.²² Somut tehlikenin niteliği tartışmalı da olsa doktrinde hâkim olan görüş hareket ile somut tehlike arasında nedensellik bağının bulunması gerektiği yönündedir. Somut tehlike

²⁰ Aksi yönde Volkan **Maviş**, Türk Ceza Kanunu'nda Çevreye Karşı Suçlar, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2020, s. 503.

²¹ Bernd **Heinrich**, Ceza Hukuku Genel Kısım, C. II, Ed. Yener Ünver, Adalet Yayınevi, İstanbul 2015, s. 61.

²² **Maviş**, s. 348; Handan **Yokuş Sevük**, Çevre Hukuku Doğal Çevrenin Korunması, 1. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2013, s. 319; M. Emin **Artuk**, "Çevrenin Kasten Kirlenmesi Suçu", İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 1, 2014, s. 42; Nükhet **Turgut Yılmaz**, Çevre Politikası ve Hukuku, İmaj, Ankara 2012 s. 117; Aksi yönde, **Aygörmez**, s. 125, 414; **Yıldız**, s. 199. Buna karşın bazı yazarlar somut tehlikenin varlığını objektif cezalandırılabilme şartı olarak değerlendirmektedir. Bkz. Mahmut **Koca/İlhan Üzülmüş**, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, 13. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2020, s. 112; Doktrinde TCK m. 181/3. fıkrasının hem nitelikli hal hem de objektif cezalandırma şartı olduğu ileri sürülmüş bu haliyle sui generis bir hüküm mahiyetinde olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Mustafa **Özen**, "Çevreye Karşı İşlenen Suçlar (TCK m. 181, 182)", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 18, S. 1, 2010, s. 22; Dolayısıyla TCK m. 181/1 bakımından kasten hareket eden failin m. 181/3'teki somut tehlikeyi öngörmemiş olması cezalandırılmasına engel değildir. Bkz. **Maviş**, s. 201; Yargıtay TCK m. 181/3 ve m 181/4. fıkraların nitelikli hal olduğu görüşündedir: "...atık veya atıkların toprakta, suda veya havada kalıcı özellik göstermesi hali TCK'nın 181. maddesinin 3. fıkrasında, bunların insan veya hayvanlar açısından tedavisi zor hastalıkların ortaya çıkmasına, üreme yeteneğinin körelmesine, hayvanların veya bitkilerin doğal özelliklerini değiştirmeye neden olabilecek etkilerinin olması ise aynı maddenin 4. fıkrasında cezanın artırılmasını gerektiren nitelikli haller olarak düzenlenmiştir." Bkz. Yarg. 18. CD., E. 2018/2638, K. 2018/8237, 28.05.2018.

suçlarında failin hareketi ile tehlikenin meydana gelmesi arasında nedensel bağın olması failin cezalandırılması için zorunlu bir şart olduğundan hareket ile somut tehlike arasındaki ilişki ortaya konmalıdır.²³

Doktrinde nedensellik bağı üzerinde birçok tartışma yapılmış buna paralel olarak da tanıma ilişkin ve nedensellik bağının belirlenebilmesine yönelik olarak çeşitli teoriler öne sürülmüştür. TCK'ya bakıldığında ise nedensellik bağına ilişkin genel bir hüküm bulunmamakla birlikte TCK'da bazı suçların tanımında bu bağı ifade eden ibareler de yok değildir. Örneğin, TCK m.85'te "*taksirle bir insanın ölümüne neden olan..*" ifadesi bu kabildendir.²⁴

I. NEDENSELLİK BAĞI

A. Tarihi Bakış

Eski çağlarda olaylara iyi ve kötü ruhların neden olduğuna inanılıyor, kötü ruhları kovmak için bazı törenler uygulanıyordu. Davranışın nedenselliği önemli olmayıp, kötücül olayın kime yükleneceği değer taşıyordu. Çünkü olumsuz olarak değerlendirilen davranışın sahibi cezalandırılmazsa ruhların gazabına klan/kabilenin tamamının uğrayacağına inanılıyordu.²⁵ Hukuki anlamda nedensellik kavramı Roma hukukunda ilk olarak gündeme gelmiş, bu durum Cermen hukuku döneminde de devam etmiş ve Cermen Hukuku aracılığıyla da Kıta Avrupa'sına yayılmıştır.²⁶ İslam hukukçuları, açıkça nedensellik kelimesinden bahsetmemiş olsalar bile kınanması gereken bir fiili incelerken sorumluluğun şartlarından birisi olarak da nedensellik bağının varlığını aramışlardır.²⁷ Kilise hukukunun

²³ Berrin **Akbulut**, "Tıp Ceza Hukukunda Nedensellik Bağı", V. Türk Alman Tıp Sempozyumu, TBB Yayınları, Ankara 2008, s. 214; Ömer **Ömeroğlu**, "Ceza Hukukunda Nedensellik İlişkisi Üzerine (Teoriler Dışında Bir Bakış)" Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 15 (Özel Sayı), 2014, s. 1561; Mehmet Emin **Artuk**/Ahmet **Gökçen**/A. Caner **Yenidünya**, Ceza Hukuku Genel Hükümler, Adalet Yayınevi, Ankara 2014, s. 249; **Artuk**, s. 41.

²⁴ **Koca/Üzülmez**, s. 130.

²⁵ **Ömeroğlu**, s. 1531.

²⁶ **Ömeroğlu**, s. 1534.

²⁷ Nuri **Kahveci**, "İslam Hukukuna Göre Sorumluluğun Unsurlarından İlliyyet Bağı Kesen Sebepler", KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 10, 2007, s. 97.

geçerli olduğu dönemlerde hukuka aykırı bir durumda bulunan kişinin anılan durumun neticelerine katlanma mecburiyetinde olduğu (versari in re illicita)²⁸ anlayışından hareketle insanın nedeni olduğu hukuka aykırı bir sonuç bulunmamasına rağmen, bu husus Hristiyan inancına karşı gelme, iblisane düşünceler taşıma, ruhun şeytanlar tarafından ele geçirilmiş olması gibi nedenlere bağlanmış, bu yüzden de Engizisyon mahkemelerinde cezalandırılarak ruhunun temizlendiğine inanılmıştır.²⁹

Aydınlanma dönemi ile beraber neden sorusu doğa felsefesini, doğa felsefesi de pozitif bilimlerin doğuşunu hazırlamıştır. *Beccaria*, *Montesquieu* ve *Kant* gibi yazarların etkisiyle suçta ve cezada şahsılık ilkesi ve cezaların bireyselleşmesi gündeme gelince nedensellik bağının tespiti de önem kazanmıştır.

B. Kavram

Nedensellik kavramını sistematik hale getiren ilk düşünür *Aristoteles*'tir. *Aristoteles*'e göre, bir şeyin künhüne vakıf olmak ancak onu meydana getiren nedenleri bilmekle mümkündür. *Aristoteles*, nedenleri suri (formel), gai (hareket ettiren neden), fail (değiştiren veyahut durduran neden) ve maddi (bir şeyin mahiyetini oluşturan neden) neden olarak sıralamış ve varlığın mevcudiyetinin bunlardan birine dayandığını savunmuştur. Ona göre nedensellik silsilesi geriye doğru belli bir noktaya kadar götürülebilir ancak muayyen noktadan daha ileriye gidilemez. Nihai nokta, nedeni olmayan nedendir ki bu da varlıklara ilk hareketi veren, ezeli-ebedi cevherdir (Tanrı).³⁰

İslam felsefesinin en önemli düşünürlerinden *İbn-i Sina*'ya göre dış âlemde cereyan eden hiçbir olay sebepsiz değildir. Ona göre nedensellik ilişkisinin gerçek mahiyeti ancak ileri düzey bir zihinsel çabayla anlaşılabilir. İbn Sînâ, Aristo gibi, nedenleri sûri, maddî, fail ve gaye şeklinde tasniflemiştir. Filozofa göre dış dünyada gözlemlenen nedensellik ilişkisi

²⁸ İzzet **Özgenç**, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, 16. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2020, s. 191.

²⁹ Mehmet Talha **Kalkan**, Yeniçağ İspanyol Düşünürlerinin Gözünden İspanya'nın Gerilemesi (1600-1640), Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, 2020, s. 209.

³⁰ **Aristoteles**, Fizik, Çev. Saffet Babür, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1997, s. 61-63; *Aristoteles*, Metafizik, Çev. Ahmet Arslan, 2. Baskı, Sosyal Yayınları, İstanbul 1996, s. 236'dan aktaran Ferruh **Özpilavcı**, "Nedensellik Bağlamında Ebü'l- Berekât El-Bağdâdî'nin Meşşâî Gelenek İçindeki Yeri", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C. 10, S. 1, 2010, s. 58.

kesin, a priori bir bilgi vermez. Dış dünyada gözlemediğimiz şeyler ancak bir ardışıklığı gösterir. Dolayısıyla nedensellik a priori bir bilgi değil meşhur bir bilgidir.³¹ Rönesans'ın hazırlayıcısı sayılan *İbn Rüşd*'e göre ise, tam kesin bilgi ancak tüm sebeplerin ve bunların unsurlarının bilinmesi ile mümkün olabilir. *Kindî*'ye göre ise, nedensellik, âlemin kendi içindeki nedensel düzeni anlamına gelir. Gazâlî, zorunlu nedenselliği kabul etmez. Ona göre her nedenden sonra muhakkak bir netice hasıl olmaz. Ona göre, sebep ile neticelerin yan yana bulunması Allah'ın takdirinden, diğer bir söyleyişle öyle olmasını dilemesinden, başka bir şey değildir.³²

Hume'a göre nedensellik, uzay zamanda yan yana olma, neden ve sonuç arasında bağ olması ve nedenin sonuçtan önce olması anlamına gelmektedir. Uzay zamanda yan yana olma ve nedenin sonuçtan önce olması hususlarını duyarla elde edilen bilgilere fark edebiliriz fakat bu bağı hiçbir zaman göremediğimiz için bu olsa olsa zihnimizin uydurduğu bir şey olmalıdır. Dolayısıyla nedensellik bağı doğada olan ve makul olan bir kavram değildir. *Hume*: “*Evrenin düzeni benzer nedenlerin evrenin her yerinde benzer etkiler oluşturmalarından kaynaklanır.*” şeklindeki argümanı ile aslında *İbn Sina*'nın; “*nedensel bilgi sadece doğada olup biten olayların ardışıklığını gösterir*” önermesine yaklaşmaktadır. Filozofa göre, maddi alemdeki olgulara dair akıl yürütmelerin tamamı neden-sonuç ilişkilerine dayansa da neden sonuç ilişkileri geçmişte yaşanmış hadiseler bakımından kesin bilgi sağlamasına karşın, geleceğe dair mutlak doğru bir sonuç veremez. Doğanın en basit özelliği bile a priori olarak kurulamaz. Kimse aynı nedenden aynı sonucu elde edemez. Eldeki kanıt ne kadar güçlü olursa olsun kesin bilgiye ulaşmak mümkün değildir.³³

³¹ *İbn Sinâ*, *Metafizik I*, (çev. Ekrem Demirli-Ömer Türker), Litera Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 6'dan aktaran **Özpilavcı**, s. 61.

³² *Gazzâlî*, *Tehâfütü'l-Felâsife*, (Filozofların Tutarsızlığı), (çev. Mahmut Kaya-Hüseyin Sarıoğlu), Klasik Yayınları, İstanbul 2005, s. 166-168'den aktaran **Özpilavcı**, s. 65.

³³ *David Hume*, *A Treatise of Human Nature*, *The Philosophical Works*, ed. T.H. Gren and T.H. Grose, Scientia Verlag Aalen, Darmstadt, Vol. I, 1964, s. 460'tan aktaran **Mine Kaya Keha**, “*Hume & Kant: Nedensellik-Özgürlük İnkileminde İnsanın Özgürlüğü*”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 50, Haziran 2013, s. 65.

II. ÇEVRE CEZA HUKUKU BAKIMINDAN NEDENSELLİK BAĞI

A. Nedensellik Bağının Belirlenmesine İlişkin Teoriler

1. Genel Olarak

Bugün bilim çevrelerince kabul gören üç önemli nedensellik bağı teorisi öne çıkmıştır. Bunlar, *şartların eşitliği/şart teorisi*, *uygun sebep teorisi* ve *etkin sebep teorisi*'dir.³⁴ Sebeplerin çokluğu halinde hangi hareketin gerçekten nedensel değer taşıdığı konusunda ileri sürülen bu teoriler esas itibarıyla tabiatçı görüş ve normatif görüş olarak tasnif olunabilecek iki ana grupta toplanmaktadır. *J.S. Mill*'in; "*Sebepler bir olaydan zorunlu ve yeterli bir miktarda önce gelen husustur.*" tümcesini esas alan tabiatçı görüş bir neticeyi meydana getiren yakın, uzak, önemli veya önemsiz bütün faktörleri dikkate almaktadır. Normatif görüş ise neticeye sebep olan hususlar arasında ayırım yaparak yalnızca bir sebebe değer atfeden teoridir.³⁵

Nedensellik bağına ilişkin 5237 sayılı TCK'da genel bir hüküm bulunmamaktadır. Doktrinde ise nedensellik ile ilgili olarak genel kabul gören teorinin şart (şartların eşitliği ya da doğal nedensellik) teorisi olduğu söylenebilir.³⁶

2. Şartların Eşitliği Teorisi (conditio sine qua non)

Julius Glaser, *Carl Ludwig von Bar* ve *von Buri* tarafından ileri sürülen bu kuram uyarınca, belli bir olay ya da sonuç için, o sonuç ortadan kaldırılmadıkça aradan atılamayan her şart illidir.³⁷ Buna göre, bir sonucun meydana gelmesinde varlığı ve katkısı bulunan her koşul, olay ya da

³⁴ Bu teoriler haricinde; beşerî şart teorisi, objektif isnad edilebilme teorisi, hukuki önem teorisi, tehlikeli şart teorisi gibi teoriler de nedensellik bağına izaha çalışan görüşler olarak öne çıkmıştır. Bkz. Sulhi **Dönmezer/Sahir Erman**, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, C. II, 14. Bası, Der Yayınları, İstanbul 2019, s. 89 vd.

³⁵ **Dönmezer/Erman**, s. 89; Timur **Demirbaş**, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 15. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2020, s. 255.

³⁶ **Koca/Üzülmüş**, s. 132; **Artuk/Gökçen/Yenidünya**, s. 283; **Dönmezer/Erman**, s. 490; **Özgenç**, s. 191; Nur **Centel/Hamide Zafer/Özlem Çakmut**, *Türk Ceza Hukukuna Giriş*, 11. Bası, Beta Yayınevi, İstanbul 2020, s. 256-268; YCGK., E. 2017/271, K. 2017/278, 16.05.2017.

³⁷ Von Buri, *Über Kausalität and deren Verantwortung*, 1873'ten ve Von Liszt, *Traite de Droit Penal Allemand*, Paris, 1913, s. 184'ten aktaran **Dönmezer/Erman**, s. 190; Nuri

durum sonucun sebebi sayılmaktadır. Neticeyi meydana getiren sebepler aynı derecede önemi haiz olduklarından sebebi parçalara bölmeye imkân yoktur. Bir hareketin sebep değerini yitirmesi için araya bambaşka bir illi seri girmelidir.³⁸

Bu teori uyarınca söz gelimi, somut olayda egzoz dumanı nedeniyle havanın kirliliği söz konusu ise otomobilin üretimini yapan fabrikadan, aracı kullanan şahsa kadar sürece dâhil olan tüm aktörlerin neticenin meydana gelmesinde katkısı vardır. Nitekim, Erem'in ifadesine göre; "*Sebepler o hadisenin tahakkuku için zaruri şartların heyeti umumiyesidir.*" Yani sebepler arasında ayırım yapılmadan failin hareketinden önce ve sonra eklenen şartlar da sebep değeri taşıyacaktır.³⁹

Bu teori kapsamında nedensellik bağının tespitinde "olmazsa olmaz" formülü kullanılmaktadır. Formüle göre failin neticeye sebebiyet veren hareketi olmasaydı somut olaydaki netice meydana gelmezdi denilebiliyorsa anılan hareketin nedensel değer taşıdığı kabul edilmektedir.⁴⁰

Bu kuram sorumluluğu çok genişlettiği gerekçesiyle eleştirilmiş, kuramın savunucuları ise kusurlu iradeyi esas alarak eleştirilerin önüne geçmeye çalışmışlardır. Yani illi katkısı olan her şey değil, sadece haksız sonuca yol açan kusurlu irade esas alınır. Diğer bir savunma ise bir hareketin nedensel değer taşıyabilmesi için tamamen bağımsız bir illi seri içinde yer alması gerektiği şeklindedir.⁴¹ Modern ceza hukukunda kusur tipikliğin bir unsuru olarak kabul edilmediği için⁴² buradaki kusurlu iradenin haksızlık yargısı bakımından önem taşıdığı göz ardı edilmemelidir. Öte yandan, teori objektif sorumluluk kapsamında failde taksir/kast biçiminde kusurlu irade bulunmasa dahi sorumlu olunan suçlar bakımından neden-

---

Erişgin, Çevre Kirlenmenin Hukuksal Sorumluluğunda İlliyet Bağı, İmaj, Ankara 2005, s. 75.

³⁸ **Dönmezer/Erman**, s. 190.

³⁹ Faruk **Erem**, "İlliyet Bağı ve Ümanist Doktrin", Ankara Barosu Dergisi, C. 25, S. 3, 1968.

⁴⁰ Nebahat **Kayaer**, "Atık ve Artıkların Çevrenin Kasten Kirlenmesi Suçu (TCK m. 181/1)", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 21, S. 1, 2019, s. 175, 176.

⁴¹ **Demirbaş**, s. 256.

⁴² **Koca/Üzülmez**, s. 144.

sellik bağına açıklamakta sorunlu olmaya devam etmektedir. Keza teşebbüs aşamasında kalan suçlar bakımından da durum böyledir.⁴³ Teoriye yöneltilen diğer bir eleştiri ise, teorinin sınırları belirlenebilir illi süreçleri açıklamaya uygun olduğu fakat çevre suçları gibi etkileşimli, sınırları kolaylıkla saptanamayan süreçleri açıklamakta yetersiz kaldığı yönündedir.⁴⁴ Aynı şekilde, anılan teori kümülatif nedensellik problemlerinde doğru çözümü bulmaktan uzaktır.

3. Uygun Sebep Teorisi

Uygun sebep teorisinde illiyet bağı doğal bir olgu olarak değil hukuki bir konu olarak kabul edilir.⁴⁵ Uygun sebep teorisi, somut olayda gerçekleşen türden bir sonucu olayların normal akışına ve hayat tecrübelerine göre mahiyeti ve ana eğilimi itibarıyla meydana getirmeye genel olarak elverişli olan veya bu türden bir sonucun gerçekleşme ihtimalini objektif olarak artırmış bulunan zorunlu şartla söz konusu sonuç arasındaki bağa denir.⁴⁶

Doktrinde *von Bar* ve *von Kries* tarafından savunulan bu teori sebebin, sonucun zorunlu şartı olması gerektiğini savunur.⁴⁷ Sonucun olmazsa olmaz şartı olan sebep aynı zamanda müşterek tecrübeye göre sonucu doğurabilme imkânına da sahip olmalıdır.⁴⁸ Burada aranan elverişlilik soyut bir elverişliliklidir. Bu kuram, Erem'in ifadesiyle; "*Kör bir nedensellik yerine hâkimin takdirine imkân veren şuurlu bir nedensellik anlayışıdır.*"⁴⁹ Neticeyi belirleme bakımından suç yolu geri sardırılmakta yani hareketin yapıldığı andaki şartlara göre (ex ante) mevzubahis hareketin neticeyi

⁴³ Dönmezer/Erman, s. 195.

⁴⁴ Erişgin, s. 80.

⁴⁵ Koca/Üzülmez, s. 136; Artuk/Gökçen/Yenidünya, s. 283; Dönmezer/Erman, s. 490; Özgenç, s. 195.

⁴⁶ Erişgin, s. 85.

⁴⁷ Von Bar, Die Lehre vom Kausalzusammenhang im Rechte, Besonders im Strafrecht, 1871 ve Von Kries, Ueber dem Begriff der Wahrscheinlichkeit und Möglichkeit un ihre Bedeutung im Strafrecht in Zeit ges. Strw. 1889 ve Antolisei, s. 168'den aktaran Dönmezer/Erman, s. 204.

⁴⁸ Ersan Şen, Çevre Ceza Hukuku, Kazancı Hukuk Yay, İstanbul 1994, s. 242; Demirbaş, s. 262.

⁴⁹ Erem, s. 8.

meydana getirip getirmeyeceği olayların oluş şekline göre belirlenmektedir. Doktrinde baskın olan ve *Rümelin* ve *Thon*'un savunduğu görüşe göre ise, objektif olarak yapılan değerlendirmeye, hareketin icra edildiği andaki şartlara gidilmeli ve o andaki somut durum vasat üçüncü kişinin bilgi ve tecrübesine göre hareketin anılan neticeyi oluşturmaya uygun olup olmadığı belirlenmelidir. Sonraki aşamada fail nazara alınarak sübjektif bir değerlendirmeyle failin şahsî bilgisi ve tecrübesi araştırılmalıdır.⁵⁰

Bu teoriye getirilen en önemli eleştiri, teorinin maddi-somut sınırlandırma kıstasları ihtiva etmediği yönündedir. Değerlendirmeyi kimin yapacağı, ex post mu yoksa ex ante mi değerlendirme yapılacağı konusu yazarlarca tartışılmıştır. Öte yandan, hâkimin hangi üçüncü kişiyi 3. kişi olarak tasavvur edeceği de diğer bir tartışılan husustur. Bir düşünceye göre, bir hareketin ne zaman neticeyi meydana getirmeye elverişli ve uygun olmasının tespiti ortak tecrübe ile elde edilen bilgiye, istatistiksel hesaplara ve *Büyük Sayılar Kanunu*'na göre yapılmalıdır.⁵¹

Geleneksel hukuki problemlere kıyasla çok daha komplike hale gelen çevre sorunlarını izah etmeye kâfi gelmeyeceği, bu teoriye yöneltilen diğer eleştiriler arasındadır.⁵² Gerçekten, bilim ve tekniğin hızlı gelişimi karşısında nedensellik bağıını uygunluk noktasında değerlendirilmesinde insan bilgisi yetersiz kalmaktadır. Çünkü bu olaylar öyle rutin, objektif sıfatları olan, herhangi bir gözlemcinin gözlem yoluyla elde edebileceği bilgiler değildir.⁵³ Ayrıca bu teori, tahminlere yer verdiği, kesinlik bulunmadığı ve ceza sorumluluğunu daralttığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.⁵⁴

4. Etkin Sebep Teorisi

Teorinin esasî sebep ve vesile ayırımına dayanır. Neticenin doğması bakımından zorunlu olmayan hareket vesile; neticenin doğması için icrası zorunlu olan hareket sebeptir. Bu durumda neticeyi meydana getiren hareketlerden sadece bir tanesi sebep olarak sayılacak diğerleri vesile kabul edilecektir. *Kohler* bu durumu tarlaya ekilen bir tohuma benzetmektedir.

⁵⁰ Rümelin, *Die Werwendung der Kausalbegriffe im Straf-und Zivilrecht*, 1900, s. 171, 344 ve Thon s. 29, 43'ten aktaran **Dönmezer/Erman**, s. 206.

⁵¹ **Dönmezer/Erman**, s. 204.

⁵² **Erişgin**, s. 89.

⁵³ **Erişgin**, s. 90.

⁵⁴ **Dönmezer/Erman**, s. 495.

Buna göre, tohum, tarla, su, toprak vs. arasından sadece tohum sebep olarak kabul edilmekte; diğer unsurlar ise tohumun yeşermesine birer vesile olmaktadır.⁵⁵

Bu teoriye karşı yapılan başlıca eleştiri vesile ile sebep arasındaki ayırımın her zaman net olmadığı, başka bir deyişle, gri bölgelerin varlığıdır.⁵⁶

5. Objektif İsnâdiyet Teorisi

Doktrinde bazı yazarlarca nedensellik teorileri arasında gösterilen objektif isnâdiyet teorisi⁵⁷ nedensellik bağına doğal bir olgu olarak görmektedir.⁵⁸ Ancak cezai sorumluluktan söz edebilmek için sadece nedenlerin tespiti yeterli olmayıp neticenin faile isnat edilebilmesine de ihtiyaç duyulduğundan nedensellik bağı isnâdiyet ölçütlerine göre objektif olarak tespit edilmelidir.⁵⁹ Teoriyi Alman hukukçu *Richard Honig*'in geliştirdiği savunulmuştur. *Honig*'e göre, neticeyi oluşturan birçok etken bulunsa da neticenin bu etkenler arasında hangisinin eseri olduğu tespit edilmeli, failin nedensel akışa hâkim olup olmadığı ortaya konulmalı, fail nedensel eylemi gerçekleştirdiği sırada neticenin meydana geleceğini ex ante olarak öngörebilmeli veyahut anılan neticeyi ve yan neticelerini amaçlamalıdır. Bahse konu şartlar tahakkuk ettiğinde fiil faile isnat edilebilecek ve dolaşısıyla fail sorumlu tutulabilecektir.⁶⁰

⁵⁵ Kohler, *Studium aus dem Strafrecht*, 1890, s. 83'ten aktaran **Dönmezer/Erman**, s. 197.

⁵⁶ **Dönmezer/Erman**, s. 198.

⁵⁷ **Heinrich**, s. 161; **Özgenç**, s. 193; **Akbulut**, s. 169; Bununla birlikte doktrinde objektif isnâdiyetin nedensellik teorisinden ziyade bir değerlendirme teorisi olduğu ileri sürülmüştür. Bkz. Veli Özer **Özbek**, *Türk Ceza Kanunu İzmir Şerhi, Yeni Türk Ceza Kanununun Anlamı*, 3. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2006, s. 321; Bu teoriyi nedensellik bağı teorileri arasında görmeyen yazarlara göre, nedensellik bağının tespitinde şart teorisi esas alınırsa bu teoriye göre nedensel eylemler saptandıktan sonra anılan eylemler objektif isnâdiyet çerçevesinde normatif bir değerlendirmeye tabi tutulup eylemin faile yüklenebilir olup olmadığına bakılmalıdır. Bkz. **Artuk/Gökçen/Yenidünya**, s. 290; **Demirbaş**, s. 259; Murat Volkan **Dülger/Merve Bakdur/Onur Özkan**, "Ceza Hukukunda Objektif İsnadiyet", CHD, İstanbul 2020, s. 750; Buna karşın, Yargıtay uygulamasında objektif isnâdiyet nedensellik teorileri arasında sayılmaktadır. Bkz. YCGK., E. 2017/271, K. 2017/278, 16.05.2017.

⁵⁸ **Özgenç**, s. 193.

⁵⁹ **Koca/Üzülmez**, s. 137.

⁶⁰ **Dülger/Bakdur/Özkan**, s. 750.

Objektif isnâdiyet teorisine göre, cezai sorumluluğun tespiti bakımından neticenin bir insan eseri olarak faile yüklenebilirliği gereklidir.⁶¹ Nedensellik bağının normatif boyutunu oluşturan isnâdiyet neticeyi meydana getiren nedenlerden hangisi/hangilerinin esas alınacağına dair ve neticenin failin bir eseri olma niteliği taşıyıp taşıyamaması ile sınırlı bir değerlendirmedir.⁶²

Türkiye’de faaliyet gösteren bir termik santral yaymış olduğu karbon-monoksit nedeniyle Alaska’da yaşayan kutup ayılarının neslinin tükenmesinden sorumlu mudur? *Haft’a* göre, neticenin faile objektif olarak isnat edilebilmesi için, maddi anlamda nedensel ve suç tipi bakımından önemli tehlikelilikte bir hareket fail tarafından gerçekleştirilmelidir.⁶³ Peki önemli tehlikelilikte olan hareket nasıl belirlenecektir? Doktrinde “*önemli tehlikelilik*” kavramına ilişkin olarak ortaya atılan ölçütlerden biri failin neticeye hükmedebilmesidir.⁶⁴ Buna göre, her ne kadar failin hareketinin de dahil bulunduğu nedensellik zinciri, neticeye vücut vermişse de netice-

61 Artuk/Gökçen/Yenidünya, s. 290.

62 Heinrich, s. 148; Koca/Üzülmez, s. 138.

63 Heinrich, s. 148 vd.

64 “... Uyuşmazlığa konu somut olayın özellikleri itibariyle objektif isnadiyet kavramına ayrıca yer verilmesi gerekmektedir. Günümüz modern ceza hukuku anlayışında nedensellik bağının belirlenmiş olması tek başına failin cezalandırılması için yeterli bulunmayıp, ayrıca gerçekleşen neticenin failin eseri olup olmadığının, diğer bir ifadeyle ortaya çıkan neticenin belli bir kişiye objektif olarak isnadının mümkün olup olmadığının tespit edilmesi de gerekir. Olayda öncelikle şart teorisine göre nedensellik bağı ortaya konulmalı, ardından gerçekleşen neticenin faile isnat edilip edilemeyeceği araştırılmalıdır. Objektif isnadiyet, neticenin belirli bir kimsenin eseri olarak görülüp görülemeyeceği anlamına gelmektedir. Eğer meydana gelen netice, üçüncü kişinin veya bir rastlantının eseri ise faile isnat edilemeyecektir. Bu nedenle netice, insanın hükmedebileceği alanın dışında kalıyorsa hukuken önemli olan bir tehlike ya da risk bulunmamaktadır. Hükmedilebilirlik, neticenin önemli derecede idare edilebilirliği anlamına gelmekte olup, gerçekleştirilen fiil, hukuken önemli bir tehlike ya da risk oluştursa bile, olayın tamamen hayatın olağan akışının ve genel hayat tecrübelerinin dışarısında kalması nedeniyle beklenebilir değilse, netice faile yüklenemeyecektir. Keza gerçekleşen netice, failin hareketi ile tesadüfen birleşen başka sebeplerden meydana gelmişse, bu durumda da neticenin faile isnat edilmesinden söz edilemeyecektir. Bunun gibi sonradan işlenen fiilin daha önceden gerçekleştirilmiş fiilin neticeye ulaşmasını engellemesi halinde de önceki fiili gerçekleştiren faile neticenin isnat edilmesi mümkün bulunmayacaktır.” Bkz. YCGK., E. 2013/704, K. 2015/121, 21.04.2015.

nin gerçekleşmesi, failin hakimiyet alanının dışında ise cezai sorumluluktan söz edilemez.⁶⁵ Diğer bir ölçüt ise meydana gelen neticenin failin hakimiyetinde gerçekleşen risk artışından sadır olmasıdır. Başka bir deyişle, meydana gelen netice failin hakimiyetinde gerçekleşmeyen bir olaya bağlı risk artışından kaynaklı ise somut olayda faile isnad edilebilecek bir olay mevzubahis değildir.⁶⁶ Objektif isnâdiyet teorisine göre hareketin atıptık sonuçları faile isnad edilemez. Bu itibarla neticeyi meydana getiren sürecin, genel hayat tecrübelerinin veyahut hayatın olağan akışımının dışında vuku bulması halinde neticenin failin bir eseri olmadığı kural olarak kabul edilir. Bu ölçüt doktrinde “*objektif öngörülebilirlik*” olarak da ifade edilmiştir.⁶⁷

Çevre ceza hukukunu ilgilendiren yönüyle doktrinde isnâdiyeti ortadan kaldırdığı ileri sürülen hallerden bir tanesi izin verilen risktir. Keza hukuken önemli bir riskin bulunmaması da aynı kapsamda değerlendirilebilir.⁶⁸ Doktrinde, hayatın doğal akışı içerisinde birtakım risklerin göze alınmasının zorunlu olduğu, bu nedenle izin verilen risk alanına ihtiyaç olduğu ve bu risk artışının cezai sorumluluğa neden olmayacağı savunulmuştur.⁶⁹ Söz gelimi otomobil egzozundan çıkan zehirli gazlar bu kabilendir. Bu nevi hareketlerin izin verilen risk kapsamında sayılması için riskli harekete açıkça izin verilmesi, riskten kaçınmanın mümkün olması, elde edilmek istenen amaç bakımından riskli hareketin zorunluluk

⁶⁵ Artuk/Gökçen/Yenidünya, s. 291. Öte yandan, objektif isnadiyet teorisinin, neyin failin egemenliğinde gerçekleştiğini açıklamakta yetersiz kaldığı savunulmuştur. Bkz. Dönmezer/Erman, s. 499.

⁶⁶ Koca/Üzülmez, s. 138.

⁶⁷ Koca/Üzülmez, s. 138; Heinrich, s. 154.

⁶⁸ Akbulut, s. 267; “Tıbbi müdahaleler örneğinde olduğu gibi bazı davranışlar “izin verilen risk” ya da “riziko” çerçevesinde yapılmaktadır. Hareketin izin verilen risk kapsamında gerçekleştirilmiş olması durumunda netice faile objektif olarak isnat edilemeyecektir. Keza gerçekleşen netice failin hareketiyle tesadüfen birleşen başka sebeplerden meydana gelmiş ise bu durumda da neticenin faile isnat edilmesinden bahsedilemeyecektir. Bunun gibi, sonradan gerçekleştirilen bir fiilin önceden gerçekleştirilmiş fiilin neticeye ulaşmasını engellemesi durumunda da önceki eylemi gerçekleştiren faile neticenin isnat edilmesi mümkün olmayacaktır.” Bkz. YCGK., E. 2014/103, K. 2014/552, 09.12.2014.

⁶⁹ Yener Ünver, Ceza Hukukunda İzin Verilen Risk, Beta Yayın Dağıtım, İstanbul 1998, s. 7.

arz etmesi ve riskli harekete genel olarak alışılmış olması icap etmektedir.⁷⁰

İzin verilen riskin hukuki niteliği hakkında doktrinde farklı düşünceler ileri sürülmüştür. İzin verilen riskin hukuka uygunluk sebebi olduğu, kusurluluğu ortadan kaldıran bir sebep olduğu, tipikliği ortadan kaldıran bir sebep veyahut objektif isnâdiyeti ortadan kaldıran bir sebep olduğu savunulmuştur.⁷¹ Nitekim isnâdiyeti ortadan kaldırdığı ileri sürülen hallerden birisi mağdurun veya başka bir sebebin illi serinin arasına girerek nedensellik bağıını kesmesi ve başka bir illi seri başlatmasıdır. Somut olayda her ne kadar risk fail tarafından artırılmışsa da neticenin; mağdurun, üçüncü bir kişinin veya doğanın katkısıyla gerçekleştiği hallerde netice failin hakimiyetinde gerçekleşmediğinden netice artık faile isnat edilemez.⁷²

Üçüncü kişinin ağır kusuru ve mücbir sebep gibi hareket ile netice arasındaki bağıın kesilmesi durumlarında meydana gelen sonuç bakımından ilk sebep, mahiyeti itibariyle elverişli olmakla birlikte, ortaya çıkan yeni bir sebep ilk sebebi arka plana atmış, elverişsiz hale getirmiş yeni bir illi seri ortaya çıkmıştır.⁷³ Mücbir sebep ya da üçüncü kişinin ağır kusuru ile nedensellik bağıının kesildiği durumlarda salt failin sorumluluğuna gidilemez.⁷⁴ Buna karşın, netice hem failin hem de üçüncü bir kişinin hareketlerinin birleşmesiyle oluşmuşsa failerden her birini kusuru oranında meydana gelen zarardan sorumlu tutmak daha isabetli bir hareket tarzı olacaktır.⁷⁵

---

⁷⁰ Ünver, s. 264; Akbulut, s. 266.

⁷¹ Ünver, s. 274.

⁷² Veli Özer **Özbek**, “Ceza Hukukunda Nedensellik Bağı ve Fiilin Objektif Isnad Edilebilirliği Sorunu”, Editör Hakan Pekcanitez, Türkiye Barolar Birliği 75. Yaş Günü İçin Prof. Dr. Baki Kuru Armağanı, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2004, s. 444.

⁷³ Fikret **Eren**, Sorumluluk Hukuku Açısından Uygun İlliyyet Bağı Teorisi, Ankara 1975, s. 173.

⁷⁴ Ahmet **Güneş**, Çevre Hukuku, 3. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2015, s. 336

⁷⁵ Gölcük'te 1999 yılında meydana gelen şiddetli depremde çimento fabrikasından çevreye zehirli kimyasal maddelerin yayılmasında Yargıtay dikkat çekici bir karara imza atmıştır. Anılan karara göre çevre kirliliğinin nedeni meydana gelen depremin nedensellik bağıını kesmesi değil; davalıların mevzuata aykırı olarak inşa ettikleri binadır. Bkz. Yarg. 4. HD., 2004/7039, 2005/746, 03.02.2005; Neticenin faile objektif isnadiyeti bakımından öncelikle objektif özene aykırı davranışla meydana gelen netice

B. Çevreye Karşı Suçlarda Nedensellik Bağının Tespiti

1. Genel Olarak

Birçok olayda çevre kirliliği, mevzuatta belirlenen yükümlülüklerle aykırı fiillerden veya birden fazla kirlitenin aynı anda veya farklı zamanlarda birbirine eklenen eylemlerinden doğmaktadır.⁷⁶ Böylece birden fazla kişinin aynı neticeden sorumluluğu ile ilgili sorunlarla karşı karşıya kalınmakta bu yüzden de sorumlunun tespiti zorlaşmaktadır.⁷⁷ Bu güçlüklerin en önemlilerinden biri de birden çok etken maddenin kirlenmeye sebep olduğu ve bu katkıların farklı oranlarda olduğu durumlarda nedensellik bağının tespiti konusunda olmaktadır.⁷⁸ Atmosferde uzun yıllar boyunca kalan ve hatta etkisini yüzyıl devam ettiren sera gazı emisyonları da

---

arasında nedensellik bağı bulunmalıdır. İşte bu bağı ortaya koyması bakımından Alman Federal Yüksek Mahkemesi içtihatlarında genellikle kabul edilen kaçınılabilirlik teorisine göre netice özen yükümlülüğüne uygun davranılmış olsaydı bile meydana gelecek idiyse o takdirde faile isnat edilemez. Fakat bu teori neticenin isnadına yönelik farazi bir sürecin sorumluluk üzerinde etkiye soktuğu için eleştirilmiştir. Gerçekten bu düşünceye göre, mevzuata uymayan bina inşa eden müteahhit mevzuata uygun davranması halinde de binasının deprem nedeniyle yıkılacağını ortaya koyarsa sorumluluktan kurtulacaktır. Bkz. **Koca/Üzülmez**, s. 222 vd.

⁷⁶ “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 56/1. maddesine göre herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Aynı maddenin ikinci fıkrasında getirilen düzenleme ile de çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek gerek Devlete gerekse vatandaşlara ödev olarak yüklenmiştir. Anayasada yer alan bu ilkeler 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 3/a maddesinde de benzer biçimde düzenlenmiştir. Buna göre; gerçek ya da tüzel kişi olarak herkes, çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile görevli olup, alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlüdür. Bu bağlamda, “kamu sağlığını ve çevreyi koruma” prensibi Türk Ceza Kanunu'nun birinci maddesinde Kanun'un amaçlarından birisi olarak öngörülmüş, ayrıca “sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı” başta bu Kanun'un 181 ilâ 184. maddeleri olmak üzere, 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda ve diğer bir kısım mevzuatta koruma altına alınmış, çevreyi kirlenme eylemi farklı suç ve kabahat türleri ile yaptırma bağlanmıştır. ...2872 sayılı Çevre Kanunu, 2690 sayılı Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Kanunu, 5977 sayılı Biyo-güvenlik Kanunu, 3213 sayılı Maden Kanunu gibi kanunların, kapsadıkları alanlarla ilgili olarak “çevreyi kirlenmeme” ilkesi gereğince çerçeve olarak benimsedikleri düzenlemelere dayanılarak oluşturulan yönetmeliklerde açıklanan ve somut olayın özelliklerine göre değerlendirilecek olan, arıtma, depolama, imha etme, taşıma, koruma, alıcı ortama verme, uzaklaştırma gibi hususlar bakımından öngörülen yükümlülüklerle aykırı davranmayı ifade etmektedir.” Bkz. Yarg. 4. CD., E. 2020/14172, K. 2020/20516, 21.12.2020.,

⁷⁷ İlhan **Helvacı**, Çevre Kirlenmesinden Doğan Zararlardan Hukuki Sorumluluk, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 1989, s. 32; **Toroslu**, s. 22, 23.

⁷⁸ Çevre kirleticilerin bileşik etkisi üç şekilde ortaya çıkar:

nedensellik problemlerine yol açmaktadır. Araştırmalar, çevreye salınan karbondioksit hacminin %20'sinin binlerce yıl boyunca atmosferde kalabileceğini göstermektedir.⁷⁹

Çevre kirliliği vakıalarında tipik neticenin gerçekleşmesinde her bir katkının etkisini net olarak söylemek mümkün olmadığından *ortak nedensellik*, *alternatif* veya *yarışan nedensellik* kurallarına göre sorumlu/sorumlular belirlenmekte⁸⁰ ve fakat bu teoriler de ortaya çıkan problemleri her zaman ve tam olarak çözmeye yetersiz kalmaktadır.⁸¹

-
1. Antagonistik Etki: İki den fazla kirleticinin bileşik etkisinin her bir kirleticinin tekil etkilerinin toplamından düşük olması.
  2. Sinerjik Etki: İki veya ikiden fazla kirleticinin ortak etkisinin kirleticilerin tekil etkilerinin toplamından büyük olması.
  3. Denk Etki: İki den fazla kirleticinin bileşik etkisinin tek tek etkileri toplamına eşit olması. Bkz. Uğur **Yıldırım**/Mehmet C. **Marın**, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta, İstanbul 2004, s. 76.

⁷⁹ NASA Earth Observatory, <https://earthobservatory.nasa.gov/features/CarbonCycle/page5.php>, E.T. 05.08.2021

⁸⁰ Ayrıca, Türk Medeni Kanunu'nun 737. maddesinde ise komşuluk hukuku düzenlenmiş bu maddede herkese taşınmaz mülkiyetinden doğan yetkileri kullanırken komşularını olumsuz şekilde etkileyecek taşkınlıktan kaçınma yükümlülüğü getirilmiştir.

⁸¹ Çevreye karşı suçlarda, bağlayıcı olmasa da, özel hukuk ve çevre hukuku kapsamında öne çıkan bazı hususlar öğreti açısından yol gösterici olabilir. Nitekim, doktrinde çevre suçlarında menfaat dengesi bakımından her zaman zayıf durumda olanın veya zarar görenlerin korunması için ispat yükünün tersine çevrilmesinin bu bağlamda çeşitli karinelerin kabulü ile failin belirlenmesi ve zararın giderilmesinin önemli kolaylık sağladığı ve daha uygun olduğu ifade edilmiştir. Söz gelimi, Medeni Kanun m. 6; "*Kanunda aksine bir hüküm bulunmadıkça, taraflardan her biri, hakkını dayandırdığı olguların varlığını ispatla yükümlüdür.*" hükmünü amir olsa da hukuki sorumluluk açısından çevre kirliliği vakıalarında mezkur kuralın tersine çevrilmesi, Lugano Sözleşmesi hükümleri ve kusursuz sorumluluk ilkesi bu kabildendir. Keza Çevre Kanunu'nun gerek 3 gerekse 28. maddelerinde davacı uğradığı zararı ispatladıktan sonra zarar ile eylem arasındaki nedensellik bağı fiili karine olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan çevre hukukunda ispat külfeti yönüyle objektif sorumluluğun benimsendiği görülmektedir. Ezcümle, Çevre Kanunu m. 28'e göre ağırlaştırılmış kusursuz sorumluluk ilkesi benimsenmiş olduğundan sorumsuzluğunu ispat külfeti failde olmaktadır. Bkz. **Kayaer**, s. 175; Kanada hukukunda da eşzamanlı nedenlere yönelik ispat yükünü tersine çeviren özel mevzuat uygulanmaktadır. Bkz. Petra **Minnerop**/Friederike **Otto**, "Climate Change And Causation: Joining Law And Climate Science On The Basis Of Formal Logic", Buffalo Environmental Law Journal, Vol. 27, New York 2020, s. 60; İspat külfeti ile ilgili olarak yukarıda belirtilen hususlara Lugano Sözleşmesi'nde de değinilmiştir. Gerçekten de, Lugano Sözleşmesi'nde de fiil ile zarar arasındaki nedensellik bağının ispatını değerlendirirken

Bir düşünceye göre, çevre ceza hukukundaki nedensellik bağı sorunları, çevre ceza hukukunun kendine özgü dinamikler dikkate alındığında, mevcut ilkelerden hareketle çözülemez.⁸² Çevre suçlarında her zaman yeterli teknik bilgiye erişilemediğinden bazı komplike vakalarda nedenselliğin bulunup bulunmadığı sorusunun cevaplanması zordur. Bu durumda her somut olay için tatbiki mümkün olan yeni bir nedensellik kuralına ihtiyaç vardır.⁸³ Nitekim Alman Federal Yüksek Mahkemesinin bu gibi sorunlar için ters bir eliminasyon yöntemiyle çözüme gittiği görülmektedir.⁸⁴ Mahkemenin çevre suçlarında bazı olasılıklardan hareketle çeşitli etkenleri dışlayıp tek bir elverişli ve olası neden kalana kadar nedenleri indirgemekte ve alternatif etkenlerin nedensel olmadığından emin olduğunda da nedenselliğin varlığını tespit ederek fail/faillerin sorumluluğu yoluna gittiği görülmektedir.⁸⁵

Elenen sebeplerin neticeye (kirlenme) etkisiz olduğunun ispat edilmesi halinde, ulaşılan sebebin nedenselliği kesin, net ve bilimsel olarak

---

mahkemenin “...bazı tehlikeli faaliyetlerde için olan zarara yol açma riskinin büyüklüğü”nün dikkate alması gerektiği belirtilmiştir. Bkz. **Turgut Yılmaz**, s. 292. Bu başlık altında; ispat yükünün tahsis edilmesi, risklerin dağıtılması için kesinlik eşliğinin belirlenmesi ve ispat yükünün kaydırılması, haksız fiil sorumluluğunda başvurulabilecek diğer normatif yöntemler olarak öne çıkmaktadır. Bkz. **Minnerop/Otto**, s. 58; Kanaatimizce ve aslına bakılırsa ağırlaştırılmış kusursuz sorumluluk veyahut objektif sorumluluk ilkeleri mucibince failin sorumluluğuna gidilmesi nedensellik bağından ziyade çeşitli tehlikeli ve risk puanı yüksek faaliyeti yürüten failin, kusursuz da olsa eylemlerinden sorumlu olup olmaması ile alakalı bir durumdur (izin verilen risk). Böyle durumlarda normal şartlarda uygun nedensellik bağının varlığını ispatlamak zorunda olan zarar gören, kirliliğin nedenini ve meydana gelen zararı ispatlaması yeterli olacaktır.

⁸² Erich **Samson**, “Kausalitäts- und Zurechnungsprobleme im Umweltstrafrecht”, ZStW 99, Heft 4, 1987, s. 617’den aktaran **Maviş**, s. 260.

⁸³ **Samson**, s. 617 ve Rene Bloy, “Umweltstrafrecht: Geschichte – Dogmatik-Zukunftsperspektiven”, JuS, Heft: 7, Juli 1997, s. 581’den aktaran **Maviş**, s. 261.

⁸⁴ BGHSt 37, 106 (112); BGHSt 41, 206 (215, 216)’den aktaran **Maviş**, s. 251.

⁸⁵ Walter **Gropp**, *Strafrecht Allgemeiner Teil*, 4. Aufl, SpringerVerlag, Heidelberg 2015, s. 137’den aktaran **Maviş**, s. 252.

ispat edilemese de, kişinin cezai sorumluluğu doğacaktır.⁸⁶ Ve fakat anılan çözüm tarzı “*şüpheden sanık yararlanır*” (*in dubio pro reo*) ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir.⁸⁷

Çevre suçları bakımından her somut olayda uygulanabilecek standart bir çözüm yolu ortaya koymak önemlidir. Fakat bu mümkün olmadığında her somut olaya münhasır bir değerlendirme yapılarak, söz gelimi kirlenmenin söz konusu olduğu suyun derinliği, akıntı hızı ve yönü, kirleticinin miktarı ve vasfı gibi etmenleri nazara alarak, karar vermek gerekebilir. Çalışmanın bu kısmında kümülatif, yarışan, alternatif ve farazi nedensellik ve objektif isnâdiyet bağlamında sunulan çözüm önerileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2. Ortak/Toplam/Kümülatif Nedensellik

Sebeplerin ayrı ayrı zararı meydana getirmeye elverişli olmadıkları ve fakat hepsinin birleşmesiyle tehlike/neticenin meydana geldiği durumlarda ortak nedensellik bağı söz konusudur. Doktrinde ortak nedensellik bağına verilen klasik örneklerden birisi, ağır bir kasanın ancak üç kişi tarafından taşınarak çalınmasıdır.⁸⁸

Ortak nedensellikten söz edilebilmesi için, meydana gelen neticenin tek ve aynı olması ve bunun failler arasında bölünmesinin mümkün olmaması gerekir. Faillerin fiillerinden hiç birisi yalnız başına neticeyi doğurmaya elverişli değildir.

Ortak nedensellikte tehlike/neticeyi birden çok sebep meydana getirdiği için bu sebeplerden her birine, bütünün bir parçası oldukları için, “*kısmi sebep*” adı da verilir. Doktrinde ortak nedensellik kavramını *kısmi sebep* olarak ele alan yazarlara göre, bir sebep diğer bir sebep ya da sebeplerle etkileşim içerisinde neticenin doğmasına yol açmışsa ve aralarından birisinin diziden çıkarılması halinde netice hiç ya da aynı biçimde

---

⁸⁶ Maviş, s. 253.

⁸⁷ Dennis Bock, *Strafrecht Allgemeiner Teil*, Springer Verlag, Heidelberg, 2018, s. 127'den aktaran Maviş, s. 252.

⁸⁸ Seda İrem Çakırca, “Çevreyi Kirlenenin Hukuki Sorumluluğu”, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S. 47, 2012, İstanbul, s. 86; Helvacı, 33.

veya ağırlıkta ortaya çıkmayacaksa, kümülatif nedensellik bağının varlığından söz edilebilir.⁸⁹

Ortak nedenselliğe örnek olarak aynı bölgede faaliyet gösteren ve farklı şirketlere ait olan petrol rafinelerinin atmosfere yaydıkları zehirli gazlar ile o bölgenin havasının kirletilmesi, yayılan gazların sera gazı etkisi yaratması ile beraber kışın yağın kar miktarının azalması, kar örtüsünün önceki yıllara göre daha az yüzeyde kalması, akarsu debilerinin düşmesi gibi durumlar verilebilir. Somut olayda her bir fabrikanın yaydığı karbonmonoksit eşik değerinin altında olduğundan tek başına sayılan zararlı etkilere neden olmamakla fakat diğer rafinerilerin yaydığı zehirli gazlarla birlikte çevre kirliliği meydana gelmektedir. Bir diğer örnek ise, üç ayrı turizm tesisinin civardan geçen dereye atıklarını ardışık olarak boşaltması gösterilebilir. Somut olayda, ardışık zincirin faillerinin her bir tanesinin münferit hareketi eşik değerinin altında olduğu durumda kirlenme meydana gelmemekte ve fakat her bir atık üst üste eklendiği zaman, eşik değeri aşıldığından, kirlilik neticesi oluşmaktadır.

Ortak nedensellik durumunda hâkim görüş, tüm faillerin ceza sorumluluğunun olduğu yönündedir (topyekun isnâdiyet).⁹⁰ Buna karşın kümülatif nedenselliğin bir nedensellik teorisinden ziyade isnâdiyet meselesi olduğu bu nedenle de her bir failin ancak kendi hareketinin sonucundan sorumlu tutulması ilkesinden hareketle cezai sorumluluğun tespit edilmesi gerektiği savunulmuştur.⁹¹ Bu durumda failler, kümülatif olarak sebep oldukları neticeden ancak kendi hareketleri çerçevesinde ve netice kendileri tarafından gerçekleştirildiği ölçüde sorumlu tutulacaklardır.⁹²

Kümülatif nedenselliğin söz konusu olduğu hallerde Alman Stuttgart Eyalet Yüksek Mahkemesi, failin katkısının çevresel değerleri tehlikeye

⁸⁹ **Erişgin**, s. 106; Öte yandan, birbirleriyle etkileşime giren çeşitli sebepler kirlenmeye neden oluyorsa kümülatif etki mevcuttur. Kümülatif etki “*sumasyon*” ve “*sinerjik etki*” olarak iki ayrı başlıkta incelenmektedir. Sumasyon etki, benzer içerikli iki etmenin (birden fazla fabrikadan akarsuya bırakılan atıkların su kalitesini etkilemesi gibi) birleşerek oluşturdukları toplam etkiyi, birden fazla sebebin etkileşime girerek yeni ve farklı bir netice yaratması ise sinerjik etkiyi oluşturur. Bkz. **Maviş**, s. 255.

⁹⁰ Joachim **Steindorf**, *Umwelt-Strafrecht*, 2. Aufl, Walter de Gruyter, Berlin 1997, s. 104 ve Paul **Krell**, *Umweltstrafrecht*, C. F. Müller Verlag, Heidelberg 2017, s. 43’ten aktaran, **Maviş**, s. 257; **Şen**, s. 170.

⁹¹ **Artuk/Gökçen/Yenidünya**, s. 287.

⁹² Burak **Boz**, *Ceza Hukukunda Nedensellik Bağı*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi SBE, 2016, s. 102.

sokmuş olmasını nedensellik için yeterli görmektedir. Söz gelimi, Mahkeme suya deşarj edilen atıkların tehlike/neticeyi yaratmaya elverişli olmasını suçun tamamlanması için yeterli kabul etmektedir. Keza Alman Federal Yüksek Mahkemesi de “*rizikonun yükseltilmesi*” ilkesini ölçüt olarak kullanarak aynı sonuca gitmektedir.⁹³

Kümülatif nedensellik bakımından ardışık kirlenme mevzubahis olduğu somut olaylara dair *Saliger*'in “*ayırıcı görüş*”ü irdelenmeye değerdir. Yazara göre, ardışık katkıların bulunduğu hallerde ilk hareketi gerçekleştiren failin, kendisinden sonra ikinci, üçüncü bir nedensel etkinin vuku bulacağına dair bilgisi olsa dahi, cezai sorumluluğu bulunmaz. Zira ilk harekette bulunan failin eylemi hukuki değer üzerinde bir tehlike meydana getirmemiştir. Ardışıklığın ilk halkasındaki fail ancak kendi sebep olduğu neticelerden sorumludur. Yazara göre, ardışık zincirdeki ikinci fail ise neticenin tamamından sorumludur. Nitekim ikinci hareketin katkısıyla birlikte suçun oluşması için belirlenen alt eşik aşılmaktadır.⁹⁴

Kümülatif nedensellik problemlerinde bir diğer çözüm önerisi olarak, elverişli olması kaydıyla, failin hareketi neticenin gerçekleşmesinde herhangi bir değişikliğe yol açıyorsa bunun nedensel ilişkinin varlığı yönünde yeterli olduğu savunulmuştur.⁹⁵ Buna karşın, her bir hareketi bağımsız olarak değerlendirip fail sayısının bağımsız sorumluluğu kabul etme anlayışının her bir hareket tek başına tehlike/neticeyi oluşturmaya elverişli ve yeterli değilse maddi unsuru oluşturmayacağı için, iştirak kurallarına göre ise iştirak iradesinden bahsetmek mümkün olmadığından faydalı olmayacağı savunulmuştur.⁹⁶

Bir diğer görüşe göre, müşterek faillik ve birlikte suç işleme kararı bulunmadığı sürece kümülatif etkiden dolayı nedensel etkiye yol açan her bir failin neticeden objektif olarak sorumlu tutulması hukuka uygun değildir. Kümülatif etkinin söz konusu olduğu somut vakıda katkısı olan

⁹³ **Maviş**, s. 258.

⁹⁴ Frank **Saliger**, Umwelt-Strafrecht, Verlag Franz Vahlen, München 2012, s. 113'ten aktaran **Maviş**, s. 262.

⁹⁵ **Kayaer**, s. 175, 176.

⁹⁶ Ozan Ercan **Taşkın**, “Maddi ve Muhakeme Boyutuyla Çevre Ceza Hukukuna Dair Bazı Tespitler/Kısmi Öneriler”, CHKD, C. 3, S. 1, 2015, s. 128; Ali D. **Ulusoy**, “Çevre Kirlenmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 43, S. 1-4, Ankara 1993, s. 133.

fail/faillerin sorumlu tutulabilmesi için en azından eylemi belirlenen alt eşiği geçmelidir.⁹⁷ Nitekim failin neticeye ufak da olsa hareketinin neticeye sebebiyet vermesi halinde şart teorisi kapsamında sorumlu tutulabileceği belirtilmiştir.⁹⁸

Bir başka düşünce ise kümülatif nedenselliklerde şüpheden samik yararlanır ilkesi mucibince her failin teşebbüsten sorumlu tutulacakları yönündedir.⁹⁹

Bir düşünceye göre, kümülatif nedenselliğin söz konusu olduğu olaylarda tehlikeye/neticeye katkısı olan her bir etkenin etkisinin saptanması ve dolayısıyla hukuksal sınırın çizilmesi mümkündür.¹⁰⁰ Benzer biçimde, Lugano Sözleşmesi'nin 11. maddesi sebeplerin çokluğu durumunda tesis veya işletmelerin müşterek sorumlu olacaklarını, fakat meydana gelen neticenin sadece bir bölümünün kendi eyleminden kaynakladığını kanıtlayabilen tesis/kişinin, neticenin sadece ilgili kısımdan sorumlu tutulacağını ifade etmiştir.¹⁰¹

Objektif isnadiyet içerisinde değerlendirilen “*atipik nedensel süreçlerden doğan neticenin faile yüklenemeyeceği*” ilkesi, kümülatif nedensellik halleri bakımından önem taşımaktadır. Somut olayda kümülatif nedensellik söz konusu ise, faillerin her birinin eylemi riski artırmakta olduğundan fail/faillerin sorumluluğu gündeme gelse de; fail neticenin istisnai gelişimine hakim olmadığından aslında neticenin failin ürünü olmadığı kabul edilmektedir (tesadüfi netice).¹⁰² Gerçekten de, maddi alemde karşılaşılan kümülatif nedensellik halleri çoğunlukla istisnai niteliktedir. Örneğin A ve B'nin birbirlerinden habersiz olarak balıkları tek başına öldürmeye yetmeyecek miktarlarda denize zehirli atık bırakmaları fakat balık-

---

⁹⁷ Klaus **Leipold**/Michael **Tsambikakis**/Mark A **Zöller**, *Anwalt Kommentar StGB*, Deutscher Anwaltverlag, s. 2115'ten aktaran, **Maviş**, s. 261.

⁹⁸ **Steindorf**, s. 105'ten aktaran **Maviş** s. 257.

⁹⁹ **Artuk/Gökçen/Yenidünya**, s. 260; **Demirbaş**, s. 255; Hakan **Hakeri**, *Ceza Hukuku*, 24. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2021, s. 183.

¹⁰⁰ Horst **Franzheim**/Michael **Pfohl**, *Umweltstrafrecht: Eine Darstellung für die Praxis*, 2. Aufl., Carl Heymanns Verlag, Köln 2001, s. 22'den aktaran **Maviş**, s. 257.

¹⁰¹ Bu çalışmada yer yer özele hukuk terimlerine ve kurallarına yer verilmesinin nedenleri çalışmanın “Giriş” kısmında detaylı olarak izah edilmiştir.

¹⁰² **Heinrich**, s. 154.

ların bu iki zehrin birleşimiyle ölmesi durumu, hayatın olağan akışı içerisinde karşılaşma ihtimali oldukça düşük olan bir tesadüf olduğu ifade edilmiştir.¹⁰³

Toroslu ve *Katoğlu*'na göre kümülatif nedenselliğin söz konusu olduğu hallerde zihinsel bir çaba ile neden tespit edilmelidir. Buna göre, şayet bir davranış zihinsel olarak yok sayıldığında netice değişmeyecek ise mezkûr davranışın katkısı nedensel değildir.¹⁰⁴

3. Küçük Kısmi Sebepler ve Kümülatif İlliyet

Küçük kısmi sebepler, esaslı olmayan veyahut mini sebepler olarak adlandırılmaktadır.¹⁰⁵ Küçük ya da düşük miktarda çevreye zararlı madde bırakılmasına neden olan çok sayıda (binlerce/milyonlarca) kirleten söz konusu olduğunda nedensellik bağının nasıl tespit olunup kurulacağı problemi bağlamında bir kavram olarak ortaya atılmıştır. Gerçekten, sigara içenlerin yaydıkları duman, araç sürücülerinin sebep oldukları egzoz gazları, mutfakta yağ atıkları ya da gündelik hayatta kullanılan spreyler, deodorantlar vs. çevrede ve atmosferde kirlenmeye sebep olmaktadır (okyanusta damla argümanı).¹⁰⁶ Söz gelimi aerosol¹⁰⁷ kutularında bulunan kloroflorokarbonların (CFC) karbondioksit konsantrasyonlarını yükselterek iklim değişikliğine ve artan sıcaklıklara sebep olduğu belgelenmiştir.¹⁰⁸ Bununla birlikte aerosol üretmek ve kullanmak herhangi bir suç oluşturmamaktadır. Nitekim son kullanıcıyı (tüketici) üzerinde mutlak kontrolü olmayan bir nediceden sorumlu tutmak hakkaniyetli bir tutum da olmayacaktır.¹⁰⁹

¹⁰³ Veli Özer **Özbek**/Koray **Doğan**/Pınar **Bacaksız**, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, 11. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2020, s. 246 vd.

¹⁰⁴ **Toroslu**, s. 23; Tuğrul **Katoğlu**, "Yeni Türk Ceza Kanunu ve Çevreye Karşı Suçlar", Mülkiye Dergisi, C. 29, S. 246, 2005, s. 85.

¹⁰⁵ **Erişgin**, s. 118.

¹⁰⁶ Önemli bir fark yaratmayacak veya çok fazla etkisi olmayacak kadar küçük bir miktar.

¹⁰⁷ Bir katının veya bir sıvının gaz ortamı içerisinde dağılması.

¹⁰⁸ Global Warming FAQ, Union Of Concerned Scientists, <https://perma.cc/SW6C-CGA3>, E.T. 04.08.2021.

¹⁰⁹ **Pellegrino**, s. 398.

Çevreyi kirleten küçük kısmi sebepler bakımından ortaya çıkan tehlike/netice, kendisini meydana getiren sebeplerin toplamından daha büyüktür. Böyle durumlarda zararlı etkilerin sadece dikey olarak değil, aynı zamanda yatay olarak aşırı bir oranda artması/birikmesi ve farklı bir etkiye sebep olması söz konusudur. Bahse konu küçük sebepler bütün neticenin bir parçasıdır ama mahiyet olarak farklı olabilir.¹¹⁰ İşte bütün bu etkenlere küçük kısmi sebepler denilmekte ve bu gibi durumlarda kirletenlerin sorumluluğu bakımından doktrinde çeşitli görüşler ileri sürülmektedir.

Bir görüşe göre, küçük kısmi sebepler uygun nedensellik bağı ve şartların eşitliği kuramları açısından sebep olarak görülmemektedir. Çünkü münferit bir katkının yok sayılması durumunda kirlilik yine de varlığını sürdürmeye devam edecektir. Bu yüzden de anılan eylem zorunlu şart olarak görülmez.¹¹¹ Ayrıca böyle olaylarda hukuken sorumlu olanı ortaya çıkarmakta da fiili imkânsızlık söz konusu olabilir.¹¹² Keza bu gibi kirletenin küçük, kirlenmenin ise devasa olduğu olaylarda her bir zarar verinin

¹¹⁰ Aygörmez Uğurlubay, s. 96

¹¹¹ Küçük kısmi sebepler ile ilgili olarak 2015 yılında Almanya’da açılan ve halen temyiz aşamasında olan Luciano Lliuya-RWE AG davası örnek olarak gösterilebilir. Gerçekten de Perulu bir çiftçi olan Saul Luciano Lliuya Almanya’nın en büyük elektrik üreticisi RWE ye karşı açmış olduğu tespit ve tazminat davasında davalı şirketin atmosfere kasten sera gazı yayarak iklim değişikliğine neden olduğunu, yaşadığı Huaraz Kasabası yakınlarındaki dağ buzullarının erimesinden dolayı Palcacocha Buzul Gölü’nün su hacminin önemli ölçüde arttığını ve bundan dolayı sel olaylarının yaşandığını iddia etmiş ve oluşan zararın ve sel koruma tesisleri kurulması için gerekli olan masrafların bir kısmını davalı şirketten talep etmiştir. İlk derece mahkemesi davacının tespit ve ihtiyati tedbir taleplerinin yanı sıra tazminat talebini de reddetmiştir. Mahkeme, davalı RWE şirketinin emisyonu durdursa bile davacının durumunun değişmeyeceğini ifade ederek, belirli sera gazı emisyonları ve iklim değişikliği etkileri arasında doğrusal nedensellik zincirinin tespit edilemeyeceğini kaydetmiştir. Bkz. İklim Değişikliği Dava Veritabanları (Climate Change Litigation Databases), <http://climatecasechart.com/climate-change-litigation/non-us-case/liuya-v-rwe-ag/>, E.T. 03.08.2021.

¹¹² “(...) Davacılar Washington Eyaleti Ekoloji Departmanı’ni ve diğer bölgesel ajansları beş petrol rafinerisinden yayılan sera gazları için “makul olarak kullanılabilir kontrol teknolojisi” (RACT) olarak adlandırılan emisyon limitlerini tanımlamadığını ve Washington Eyalet Uygulama Planının (SIP) iki hükmünü ihlal ederek petrol rafinerilerine bu limitleri uyguladığını iddia etmektedir. ... Davacılar, sera gazlarının yükselen deniz seviyeleri, kıyı taşkınları, deniz sularının asitlenmesi, kabuklu deniz ürünleri üretimindeki düşüşler, kar örtüsü, su kaynakları ve tarımsal etkiler gibi iklimle ilgili değişikliklere neden olduğunu iddia etmektedir. Davacılar, davalıların RACT standartlarını belirleme ve uygulamadaki başarısızlıklarının sera gazı kirliliğine neden olduklarını ve RACT ve diğer hükümleri ihlal ederek eğlence, estetik, ekonomik ve sağlıkla ilgili

zararlara yol açtığını iddia etmektedirler. Örneğin davacı Sierra Club'un üyesi olan Scott Stromatt, Washington'un doğal alanlarına yapılan gezilerden keyif almalarının azaldığını, çünkü bu alanların iklim değişikliğinden etkilendiğini belirtmektedir. 20 yıldır Sierra Club üyesi ve gönüllüsü olan Terese Vanassche azalan kar örtüsü nedeniyle kar ayakkabısı kullanma yeteneğinin azaldığını ve 2008 ve 2009 yıllarında azalan kar örtüsü nedeniyle, ya kar ayakkabısı ile yürüyüş ve kros kayağı gezilerini iptal etmek ya da yerlerini değiştirmek zorunda kaldığını ifade etmiştir. Benzer şekilde, WEC üyeleri David Gorton ve Jabez Blumenthal, Snoqualmie Geçidi'ndeki favori kayak noktalarının yaşanabilirliğini azaltacağından ve kayak sezonunu kısaltacağından endişe duymaktadırlar. Kayak yapmaya ek olarak, Gorton yılda en az beş kez sırt çantasıyla gezmekten hoşlanır. Bay Blumenthal de yürüyüş, dağcılık ve buzul tırmanışı gibi diğer eğlence etkinliklerinden hoşlanır. Bay Gorton ve Bay Blumenthal iklim değişikliğinin ... buzullu volkanlara tırmanma zevkini olumsuz etkileyeceğinden endişe duymaktadır. ... Washington'daki beş petrol rafinerisinin (BP Cherry Point, Conoco Phillips, Shell Oil, Tesoro ve US Oil) sera gazı saldığı konusunda hiçbir ihtilaf yoktur. Her biri, Washington dahil olmak üzere birçok eyalette petrol ve petrol ürünleri endüstrisinin çıkarlarını temsil eden, kar amacı gütmeyen bir ticaret birliği olan Müdahil-Davalı WSPA'nın üyeleridir. Özellikle rafineriler, ham petrolün kullanılabilir petrol ürünlerine dönüştürülmesi sırasında üç sera gazı (karbon dioksit, metan ve nitroz oksitler) yayar ve yıllık sera gazı emisyon seviyelerini kamuya açıklarlar. Rafinerilerin GHG emisyonlarının çoğu karbondioksittir. 2008 yılında beş rafinerisinin toplu GHG emisyon seviyeleri 5,94 milyon tondur. 2008 yılında Washington'daki toplam sera gazı emisyonları ise 101,1 milyon ton civarındadır. Böylece, 2008'de Petrol Rafinerilerinden kaynaklanan sera gazı emisyonları, Washington'daki toplam sera gazı emisyonlarının yaklaşık %5,9'u kadarını oluşturmaktadır.... Gerçekten de, bu durumda nedensel bir bağlantı kurmaya çalışmak özellikle zorlu bir görev olabilir. Bunun nedeni, davacıların zararları ile sera etkisi arasında doğal bir ayırım olmasıdır. Sera gazları, bir kez belirli bir kaynaktan yayıldığında, küresel atmosferde hızla karışıp dağılır ve uzun bir atmosfer ömrüne sahiptir. Sera gazlarının küresel iklim değişikliğini nasıl etkilediğine ilişkin mevcut araştırmalar, toplu bölgesel veya küresel kaynaklardan kaynaklanan kümülatif çevresel etkilerle odaklanmıştır. Ancak belirli bir sera gazı emisyon kaynağı ile belirli bir bölgedeki yerel iklim etkileri arasındaki ilişkiyi değerlendirme, tespit etme veya ölçme konusunda sınırlı bilimsel kapasite vardır. ABD Jeolojik Araştırması'nın gözlemlediği gibi, řu anda belirli bir CO2 emisyonu kaynağının belirli bir yerde belirli iklim etkilerinin nedeni olarak belirlemek mevcut bilimin kapsamı dışındadır... Western States Petroleum Association (WSPA) uzmanının beyanına göre, Washington'daki herhangi bir tek petrol rafinerisinden kaynaklanan sera gazı emisyonları veya bu bölgede bulunan beş petrol rafinerisinin toplu emisyonları ile Washington'da veya başka herhangi bir yerde küresel iklim değişikliği üzerindeki doğrudan, dolaylı veya kümülatif etkiler arasında genel kabul görmüş herhangi bir bilimsel yolla nedensel bir bağlantı olduğunu söylemek mümkün değildir. Ayrıca, Birleşik Devletler içinde ve dışında sera etkisine katkıda bulunan çok sayıda bağımsız GHG emisyon kaynağı vardır. ...küresel ısınma yüzlerce yıldır meydana geliyor ve bu durum dünya çapında emisyonları hızla karışan, yüzyıllardır atmosferde kalan ve sonuç olarak küresel atmosferde farklılaşmamış çok sayıda yayıcının sonucudur. Washington'daki beş petrol rafinerisi 5,94 metrik ton karbondioksit eşdeğeri yaymakta ve bu haliyle Washington'daki sera gazı emisyonlarının %5,9'undan sorumludur. Ancak

tek başına bütün bir zarara yol açmadığı bilindiğinden, nedensellik bağı söz konusu değildir.¹¹³ Diğer bir deyişle, faile tüm kontaminasyon (kirlenme) sorumluluğunu yüklemek adaletsiz sonuçlara yol açar.¹¹⁴ Benzer biçimde suçun konusu üzerinde meydana gelen çok ufak değişikliklerin ceza hukukunun son çare olma (*ultima ratio*) prensibinden dolayı ceza hukuku koruması dışında olduğu da ileri sürülmüştür.¹¹⁵ Bunun için gerçekleştirilen eylem belli bir ağırlığa ulaşmış olmalı, bu konuda bir alt eşik belirlenerek sonuca gidilmelidir (asgarîlik şartı).¹¹⁶ Nitekim, Alman Ceza Kanunu m. 326 bu konuda; “*Eğer atık maddenin miktarının azlığı nedeniyle, çevre, özellikle insanlar, su, hava, toprak, yararlı hayvanlar veya*

WSPA uzmanına göre, bu emisyonun küresel iklim değişikliği üzerindeki etkisi çok sayıda bağımsız üçüncü taraf da söz konusu olduğundan bilimsel olarak ayırt edilemez.” Bkz. Birleşik Devletler Temyiz Mahkemesi 9. Daire, Washington Environmental Council V. Bellon, Karar Tarihi: 17.10.2013.

113 Buna karşın, Massachusetts v. Çevre Koruma Ajansı (EPA) davasında aksi yönde karar çıkmıştır. Massachusetts ve diğer bazı eyaletler, Çevre Koruma Ajansına (EPA) Federal Temiz Hava Yasası (1963) kapsamında başvurarak, motorlu taşıtlardan kaynaklanan ve küresel ısınmaya yol açan karbondioksit ve diğer gazların emisyonlarını azaltılması yönünde düzenlemesini istemiştir. Zira davacılar sera gazı emisyonlarının deniz seviyesini yükselttiğini ve Katrina Kasırgasının tahribatını artırdığını savunmuşlardır. EPA bu talebi reddedince, konu 2003 yılında Amerikan yargısına taşınmıştır. Dava sürecinde EPA anılan yasada sera gazları ifadesi geçmediğini, bu nedenle sera gazları konusunda yetkili olmadığını ve ayrıca konunun hukuki değil politik olduğunu savunmuştur. Ayrıca EPA, sera gazları ile iklim değişikliği arasındaki neden sonuç ilişkisinin kapsamlı bir araştırma yapılmadan kurulamayacağını ifade etmiştir. Yapılan yargılama sonucunda İlk derece ve temyiz mahkemesinde dava reddedilmiştir. En nihayetinde dava 2006 yılında ABD Yüksek Mahkemesi önüne taşınmıştır. Yüksek Mahkeme 2007 yılında verdiği kararında EPA'nın karbondioksit emisyonlarını düzenlemediği takdirde yükselen deniz seviyeleri ile karşı karşıya kalılabileceğini belirterek, insan kaynaklı sera gazı emisyonları ile küresel ısınma ve yükselen okyanus sıcaklıkları ve kasırgalar arasındaki nedensel bağlantının varlığını makul olarak kabul etmiştir. (Birleşik Devletler Adalet Bakanlığı (US Department of Justice), <https://www.justice.gov/enrd/massachusetts-v-epa>, E.T. 03.08.2021.

114 **Erişgin**, s. 119.

115 Hakan **Hakeri**, “Ceza Hukukunda Önemli Hareketler”, TBB Dergisi, S. 69, 2007, s. 83; **Stendorf**, s. 29; Christian **Dickenhorst**, *Gewässerschutz Durch Umweltstrafrecht*, Diplomica Verlag, Hamburg 2013, s. 66.’dan aktaran **Maviş**, s. 247.

116 **Maviş**, s. 247.

*yararlı bitkiler üzerinde zararlı bir etki yapmasının mümkün olmadığı açığa anlaşılıyorsa, fiil cezalandırılmaz” hükmünü amirdir.*¹¹⁷

Küçük kısmi sebepler konusunda başka bir görüşe göre, somut olayda öncelikle şart teorisi, alternatif veya yarışan nedensellik teorilerinden faydalanılarak sonuca gidilmesi ve her bir küçük sebebi (ortak neticeden topyekûn sorumlu tutmak yerine) kısmen sorumlu tutmak nedensellik problemlerine çözüm olabilir.¹¹⁸ Öte yandan, fiil neticesinde çevre unsurlarında çok küçük bir değişikliğe sebep olursa dahi tipikliğin oluştuğu, bu nedenle de failin cezai sorumluluğuna gidilmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹¹⁹

Kanaatimizce, egzoz dumanı gibi küçük kısmi sebeplerin bazıları objektif isnâdiyeti ortadan kaldıran *izin verilen risk* kapsamında değerlendirilebilir. Gerçekten de, endüstri faaliyetleri, egzoz dumanı ve benzeri faaliyetlere kamusal fayda olduğu gerekçesiyle hukuken izin verilmektedir. Çünkü bu gibi faaliyetler hayatın devamı için katlanılması gereken riskolar olarak görülmekte, hareketin izin verilen risk kapsamında gerçekleştirilmiş olması ile netice bir ya da birkaç faile objektif olarak isnat edilememektedir.¹²⁰

4. Yarışan (Alternatif/Seçimlik) Nedensellik

Zararlı sonucu meydana getiren tek bir sebep olmasına karşın somut olayda bu sebebin hangisi olduğunun bilinemediği hallerde alternatif (seçimlik) nedensellikten bahsedilir.¹²¹ Buradaki olay, zararlı neticenin söz konusu sebeplerden biri tarafından meydana getirildiği kesin olmasına rağmen buna hangisinin sebep olduğunun tespit edilememesidir.¹²²

¹¹⁷ Feridun **Yenisey**/Gottfried **Plagemann**, Alman Ceza Kanunu/Strafgesetzbuch, Beta Basım Yayım, İstanbul 2015, s. 465.

¹¹⁸ **Aygörmez**, s. 99, 100.

¹¹⁹ **Samson**, s. 624'ten aktaran **Maviş**, s. 246.

¹²⁰ Aslında bu gibi örneklerde nedensellik bağının kurulamaması hukuki olmaktan ziyade somut olayın özellikleri nedeniyledir.

¹²¹ **Özbek/Doğan/Bacaksız**, s. 246.

¹²² **Kayaer**, s. 174.

Neticenin birden çok hareket içinden yalnız veya birkaçı tarafından meydana getirilmiş olması fakat hangisinin net olarak neticeye sebep olduğunun belirlenemediği durumda buradaki nedensellik bağına *alternatif* ya da *yarışan nedensellik* adı verilmektedir.¹²³ Burada kirlenici nitelikteki fiillerden her biri zararlı sonucu tek başına meydana getirmeye yeterli olduğu ve bu sonuç meydana geldiği takdirde yani tehlike/neticeye neden olan fiillerden her biri tehlike/neticeyi husule elverişli ise bu halde yarışan nedensellikten bahsedilir.¹²⁴ Gerçekten de bu gibi hallerde tehlike/neticeye yol açan nedenler birden fazla ise nedensellik bağının tespiti zor olmakla birlikte her bir eylemin neticeye katkısının tespiti ve buna göre sorumluluğun tespiti elzemdir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, yarışan nedensellikten bahsedebilmek için somut olayda hareketlerin eş zamanlı gerçekleşerek neticeyi meydana getirmiş olmaları gerekmektedir. Söz gelimi, fabrikaların zehirli atıkları nehirdeki balıkların ölümüne sebebiyet vermesi fakat atığın kime ait olduğunun net olarak belirlenememesi durumunda yarışan nedensellik bağı söz konusu olacaktır. Burada önemli olan iki husus vardır. Öncelikle her sebep diğer sebep olmaksızın tek başına neticeyi oluşturmaya elverişli olmalı, diğeri ise, sebeplerden her birisi aynı anda gerçekleşmiş ve zararlı sonucu bunlardan birisi meydana getirmiş olmalıdır.

Seçimlik nedensellikte kural olarak sorumluluk söz konusu değildir. Zira tehlike/neticenin hangi sebepten ileri geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Yani aslında *delil yetersizliği* söz konusudur.¹²⁵ Bir düşünceye göre, yarışan nedenselliğin mevzubahis olduğu vakıalarda nedenlerden her biri ayrı ayrı neticeyi gerçekleştirmeye elverişli ise, kusur da bulunması şartıyla, her bir faili tek tek sorumlu tutmak uygun bir hareket tarzı olacaktır. Söz gelimi, A ve B gemilerinin birbirinden bağımsız olarak zehirli atık¹²⁶ içeren varilleri denize atması ve çevre kirliliğinin oluşması

¹²³ Heinrich, s. 135; Artuk/Gökçen/Yenidünya, s. 286; Koca/Üzülmez, s. 131; Minnerop/Otto, s. 58.

¹²⁴ Helvacı, s. 34; Eren, s. 158.

¹²⁵ Eren, s. 161.

¹²⁶ Atık kavramı esas itibarıyla 8 Haziran 2010 tarihli Toprak Kirliliğinin Kontrolü ve Noktasal Kaynaklı Kirlenmiş Sahalara Dair Yönetmelik, 31 Aralık 2004 tarihli Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği ve 2 Nisan 2015 tarihli Atık Yönetimi Yönetmeliği'nde düzenlenmiştir.

halinde bu kirliliğin hangi gemiden olduğu anlaşılamazsa her iki geminin hareketinin netice bakımından eşit değerde olduğu kabul edilir.¹²⁷

Seçimlik nedensellikte sorumluluğun tespiti bakımından diğer bir çözüm önerisi olarak, her bir failin teşebbüsten sorumlu tutulması gerektiği ifade edilmiştir.¹²⁸ Zira somut olayda kimin hareketinin şüpheden uzak bir şekilde neticeye neden olduğu net bir şekilde ortaya konulamamaktadır.¹²⁹ Bu gibi durumlarda *şüpheden sanık yararlanır* ilkesi ve iştirak kurallarına göre meseleyi ele almak gerekir. Yani failer arasında iştirak iradesi olmadığından müşterek faillikten söz edilemeyeceğine göre her faile belli bir oranda indirim yapılarak cezaya hükmedilmesi gerekir. Zira seçimlik nedensellikte sorumluluğun temeli, zararın gerçek failinin tespit edilememesi buna karşılık her şahsın asgari ölçüde de olsa zararlı sonucun muhtemel faili olarak görülmesi olgusuna dayanmaktadır.¹³⁰ Başka bir düşünceye göre ise, yarışan nedensellik bağının söz konusu olduğu durumlarda kirleticilerden her birisi zararın tamamından iştirak halinde sorumludur.¹³¹ Her bir fail kurtuluş beyyinesi öne sürerek, yani kendi eylemi olmasaydı yine de zararlı sonuç meydana gelecekti argümanını ileri sürerek, sorumluluktan kurtulamaz.¹³²

SONUÇ

TCK'da düzenlenen çevreye karşı suçlar bakımından failin cezalandırılabilmesi için ortaya çıkan netice/tehlike ile atıkları toprağa, suya ve havaya verme fiilleri arasında nedensellik bağı olmak zorundadır. Nedensellik bağı her ne kadar neticeli suçlarda aranması gereken bir husus olsa da somut tehlike suçları olarak formüle edilen çevreye karşı suçlar bakımından da tehlike ile fiil arasında nedensellik bağının varlığı şarttır.¹³³ Meydana gelen zararın failin bir eseri olması yetmez. Objektif olarak faile isnat

---

127 **Kayaer**, s. 174; **Maviş**, s. 263.

128 **Şen**, s. 172.

129 **Aygörmez**, s. 93.

130 **Koca/Üzülmez**, s. 130.

131 **Güneş**, s. 36.

132 **Eren**, s. 159.

133 Öte yandan, TCK m.181/2 de düzenlenen suç soyut tehlike suçu olarak düzenlendiğinden (zehirli atıkların yurda sokulması) hareketin yapılması ile netice

edilebilmesi, bunun failin hükmedebileceği ve sorumluluk alanında yer alan bir nedensellik ilişkisi sonucunda doğmuş olması gerekir (objektif isnâdiyet).¹³⁴ Ayrıca failin cezalandırılabilmesi için *şüpheden sanık yararlanır* ilkesi gereğince suç teşkil eden fiil ile netice arasında bir nedensellik bağının bulunduğu şüpheye mahal vermeyecek biçimde ortaya konması gerekir.¹³⁵

Çevre kirliliği, teknik yönleri olan, nerede başlayıp nerede bittiği hakkında net bir şey söylenemeyen, sonradan ortaya çıkan zararlar gibi, hususlar nedeniyle karmaşık bir süreci bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedenlerle hukuki anlamda kirlenmeye kimin ya da neyin sebep olduğunu söylemek her zaman kolay değildir.¹³⁶ Doktrinde “*sebeplerin çokluğu*” olarak adlandırılan bu nevi vakialarda nedensellik bağının tespit edilmesi bahse konu sorunların giderilmesi için önemlidir. Bu bağlamda, mahkemelerin, önlere gelen bu nevi dosyalarda kirlenmenin kaynağının tespiti için uzman bilirkişilerin teknik desteklerinden faydalanmaları gerekmektedir.¹³⁷

---

meydana gelmektedir. Dolayısıyla bu suçlarda nedensellik bağını tespitinde herhangi bir güçlük yaşanmaz.

¹³⁴ Eser **Olgun**, Çevrenin Kasten ve Taksirle Kirlenmesi Suçları (TCK m. 181, 182), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2014, s. 76; **Kayaer**, s. 175; Çoğunlukla içtihatlarla şekillenen Birleşik Devletler çevre hukukuna göre objektif isnâdiyet için ayrıca yakın neden ve öngörülebilirlik kriterlerini uygulamaktadır. bkz. Matthew **Gerhart**, “Climate Change and the Endangered Species Act: The Difficulty of Proving Causation”, Ecology Law Quarterly, Vol. 36, Is. 167, 2009, s. 186.

¹³⁵ **Güneş**, s. 271.

¹³⁶ Roda **Verheyen**, “Loss And Damage Due To Climate Change: Attribution And Causation – Where Climate Science And Law Meet”, Int. J. Global Warming, Vol. 8, No. 2, 2015, s. 163.

¹³⁷ “Öncelikle, atığın, yönetmelikte belirlenen limit değerleri aşması ve çevre kirliliğine neden olacak içerikte olması, tek başına suçun oluşumu için yeterli değildir. Atığın alıcı ortamlardan hangisine bırakıldığının belirlenmesi gerekir. Atığın alıcı ortama bırakılması halinde de alıcı ortamın kirlenmesi ya da kirlenme ihtimali kanıtlanmalıdır. Dosyada, temin edilen bilgilere göre atığın hangi alıcı ortama bırakıldığı açıkça belirtilmemiştir. Bu nedenlerle, dosyanın, üniversitelerin ziraat fakültesi toprak bilimi, bitki besleme, çevre mühendisliği, su ürünleri, kimya mühendisliği bölümlerinde çalışan öğretim üyesi bilirkişilerden oluşacak heyete tevdi edilerek, atığın alıcı ortamı kirlettiği ya da kirlenme ihtimali taşıyıp taşımadığı yönünden, yukarıda II numaralı kısımda açıklanan yönetmelikler ya da ekleriyle birebir ilişki kurulmak suretiyle Yargıtay denetimine imkân sağlayacak içerikte rapor alınıp, sanığa yüklenen eylemden kast ya da taksir şeklindeki kusurluluk türlerinden hangisinden sorumlu olduğu tartışılarak, sonucuna göre hukuki durumunun

Çevre karşı suçlar ve çevre kirliliği kapsamında nedensellik bağının tespiti sorunlarını çözmek için doktrinde çeşitli kuramlar geliştirilmiş ve farklı senaryolara göre farklı teorilerin uygulanması ile anılan hukuksal problemlerin çözümüne çalışılmıştır. Çevreye karşı suçlarda tipik neticenin gerçekleşmesinde her bir katkının etkisini her zaman net olarak söylemek mümkün olmadığından *ortak nedensellik*, *alternatif veya yarışan nedensellik* ve *objektif isnâdiyet* kurallarına göre sorumlu/sorumlular belirlenmektedir.

Kanaatimizce, kümülatif (toplam/ortak) nedenselliğin bulunduğu çevre kirliliği olaylarında her bir failin ceza sorumluluğunun varlığına ve neticenin topluca fail/faillere yüklenmesine dair ön kabul (neticenin topyekûn isnadı) isabetli olmamakla beraber; elverişli olması koşuluyla her sebebin nedensel olarak kabul edilmesi, ancak mevzuatla belirlenen bir alt eşik varsa alt eşığı aşan miktarda atığı çevreye deşarj eden tesis/faillerin durumu nedensellik için yeterli görülebilir. Ayrıca kümülatif nedenselliğin söz konusu olduğu vakıalarda fail/faillere kurtuluş beyyinesi imkânı tanınması da iktiza eder. Suç atipik sebeplerden dolayı meydana gelmiş ise eş zamanlı kümülatif etki söz konusudur ve her bir faili teşebbüsten sorumlu tutmak daha isabetli olacaktır.¹³⁸ Öte yandan ortaya çıkan atipik neticeler bakımından, objektif isnâdiyet teorisi çerçevesinde neticeye failin katkısının araştırılıp tespit edilmesi de önemlidir.

---

belirlenmesi gerekirken, eksik kovuşturma ve yetersiz gerekçe ile yazılı şekilde hüküm kurulması, ...” bkz. Yarg. 4. CD., E. 2020/14172, K. 2020/20516; “*Yerel Mahkemece herhangi bir keşif işlemi icra edilmemiş, bilirkişi raporu temin edilmemiştir. Öncelikle, atığın, yönetmelikte belirlenen limit değerleri aşması ve çevre kirliliğine neden olacak içerikte olması, tek başına suçun oluşumu için yeterli değildir. Atığın alıcı ortamlardan hangisine bırakıldığıнын belirlenmesi gerekir. Atığın alıcı ortama bırakılması halinde de alıcı ortamın kirlenmesi ya da kirlenme ihtimali kanatlanmalıdır. Dosyada, temin edilen bilgilere göre atığın hangi alıcı ortama bırakıldığı açıkça belirtilmemiştir. Bu nedenlerle, dosyanın, üniversitelerin ziraat fakültesi toprak bilimi, bitki besleme, çevre mühendisliği, su ürünleri, kimya mühendisliği bölümlerinde çalışan öğretim üyesi bilirkişilerden oluşacak heyete tevdi edilerek, atığın alıcı ortamı kirlettiği ya da kirlenme ihtimali taşıyıp taşımadığı yönünden, yukarıda II numaralı kısımda açıklanan yönetmelikler ya da ekleriyle birebir ilişki kurulmak suretiyle Yargıtay denetimine imkân sağlayacak içerikte rapor alınıp sonucuna göre sanığın hukuki durumunun belirlenmesi gerekirken, yetersiz gerekçe ve eksik kovuşturma ile yazılı şekilde hüküm kurulması hukuka aykırıdır.*” Bkz. Yarg. 18. CD., E. 2019/11477, K. 2020/7803.

¹³⁸ Atipik sebepler nedeniyle meydana gelen kümülatif etki yukarıda, “Objektif Isnâdiyet” başlığı altında, detaylı olarak izah edilmiştir.

Somut olayda küçük kısmi sebepler söz konusu ise bunların “*izin verilen riziko*” kapsamında olduğu kabul edilmelidir. Keza bu gibi durumlarda münferit katkı yok sayılsa bile kirlilik varlığını devam ettirecektir. Küçük kısmi sebepler için Alman Ceza Kanunu’nda olduğu gibi bir alt eşik (asgari şart) belirlenmesinin bu konudaki problemlerin çözümüne önemli katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz. Nitekim Alman Ceza Kanunu m. 326 bu konuda; “*...atık maddenin miktarının azlığı nedeniyle, çevre, özellikle insanlar, su, hava, toprak, yararlı hayvanlar veya yararlı bitkiler üzerinde zararlı bir etki yapmasının mümkün olmadığı açıkça anlaşılıyorsa, fiil cezalandırılmaz*” hükmünü amirdir.¹³⁹

Yarışan (alternatif) nedenselliğin söz konusu olduğu vakialarda, aslında delil yetersizliği olduğundan, salt şüphe nedeniyle ilgililerin teşebbüs hükümleri gereğince sorumlu tutulmalarının hukuka uygun olmadığı düşüncesindeyiz.

Fiil ile netice arasında zaman girdiği durumlarda (sonradan ortaya çıkan zarar), çoklu suçlarda ve mesafe suçlarında hareket ile tehlike/netice arasında nedensellik bağının kurulması güçleşmektedir. Kanaatimizce, bu durumlarda herhangi bir faaliyetin çevreye zarar verdiği iddiası günlük hayat tecrübelerine uygun ise başka bir delil aramadan kirlenmenin varlığının kabul edilmesi¹⁴⁰ yönündeki düşünce isabetli olmayıp, yarışan nedenselliğin bulunduğu durumlarda olduğu gibi, “*şüpheden sanık yararlanır*” ilkesi mucibince hareket edilmesi uygun olacaktır.

Kirlenmenin kaynağında engellenmesi bağlamında doğaya olabilecek en asgari düzeyde zarar verilmesi esas olmalıdır ve bunu da sağlayacak yöntemler; mevzuat, idare hukuku tedbirleri ve denetimlerdir. Bütün bu tedbirlere rağmen kirlenme gerçekleşmişse buna sebep olana tazmin ettirmek (kirleten öder ilkesi) ve böylelikle çevrenin bozulan dengesini sağlamak için yapılan masraflar ve yaşanan zararların tafisi önemlidir. Ayrıca bu tip fiiller bakımından cezanın caydırıcı fonksiyonu da göz ardı edilmemelidir. Gerçekten de, çevre kirliliğini önlemede idari önlemler yanında ceza

¹³⁹ **Yenisey/Plagemann**, s. 465; Birleşik Krallık mevzuatına göre zararlı maddelere maruz kalma vakiaları ile ilgili olarak zararlı madde miktarının bir kısmı “izin verilmiş” (alt eşik) kabul edilerek “masum” olarak etiketlenirken, bu eşikğin üzerindeki herhangi bir miktar “suçlu” kategorisine girmektedir. Bkz. **Minnerop/Otto**, s. 59.

¹⁴⁰ Köksal **Bayraktar**, *Çevreye Karşı Suçlar, Özel Ceza Hukuku, C. V, Genel Tehlike Yaratan, Çevreye Karşı ve Kamunun Sağlığına Karşı Suçlar*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 176.

hukuku uygulamaları da önemli olup çevrenin korunması bakımından idari yaptırımların yanında ceza hukukunun fonksiyonlarından da etkin biçimde yararlanılmalıdır.¹⁴¹ Nitekim son zamanlarda pek çok araştırmacı (her çevre suçunun değil ama gezegenin dengesi ve ekolojik sistemi üzerinde ciddi etkileri olan) en ağır ve en ciddi çevre suçlarının “*ecocide*” kavramı altında uluslararası ceza hukuku kapsamında “insanlığa karşı suç” olarak kabul edilmesi gerektiğine inanmaktadır.¹⁴² Bu da çevrenin korunmasında ceza hukukunun oyun değiştirici rolü olabileceğinin en önemli göstergelerinden birisi olmaktadır.¹⁴³

---

¹⁴¹ Katoğlu, s. 135.

¹⁴² Jacqueline Hellman, “The Fifth Crime Under International Criminal Law: Ecocide?”, *Regulating Corporate Criminal Liability*, 2014, s. 273.

¹⁴³ Lei Zhang/He Guizhen/Arthur P.J. Mol, “China’s New Environmental Protection Law: A Game Changer ?” *Environmental Development*, Vol. 13, 2015, s. 1-3.

KAYNAKÇA

- Akbulut**, Berrin. “Tıp Ceza Hukukunda Nedensellik Bağı”. V. Türk Alman Tıp Sempozyumu, TBB Yayınları, Ankara 2008.
- Artuk**, M. Emin. “Çevrenin Kasten Kirletilmesi Suçu”. İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 1, S. 1, 2014.
- Artuk**, Mehmet Emin/**Gökçen** Ahmet/**Yenidünya**, A. Caner. Ceza Hukuku Genel Hükümler. Adalet Yayınevi, Ankara 2014.
- Aygörmez Uğurlubay**, Gülsün A. Çevre Ceza Hukuku. C. I, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2021.
- Bayraktar**, Köksal. Çevreye Karşı Suçlar, Özel Ceza Hukuku, C. V, Genel Tehlike Yaratan, Çevreye Karşı ve Kamunun Sağlığına Karşı Suçlar. On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2019.
- Boz**, Burak. Ceza Hukukunda Nedensellik Bağı. Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi SBE, Ankara 2016.
- Burger Michael/Gundlach**, Justin. Climate Change, Public Health, And The Law. Cambridge University Press, 2018, <https://books.google.com.tr/>, E.T. 06.08.2021.
- Centel**, Nur/**Zafer**, Hamide/**Çakmut**, Özlem. Türk Ceza Hukukuna Giriş. 11. Bası, Beta Yayınevi, İstanbul 2020.
- Çakırca**, Seda İrem. “Çevreyi Kirletenin Hukuki Sorumluluğu”. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. S. 47, İstanbul 2012, s. 59-94.
- Demirbaş**, Timur. Ceza Hukuku Genel Hükümler. 15. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2020.
- Dönmezer**, Sulhi/**Erman**, Sahir. Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku. C. II, 14. Bası, Der Yayınları, İstanbul 2019.
- Dülger**, Murat Volkan/**Bakdur**, Merve/**Özkan**, Onur. “Ceza Hukukunda Objektif İsnadiyet”. CHD. İstanbul 2020, s. 747-787.
- Erem**, Faruk. “İllyet Bağı ve Ümanist Doktrin”. Ankara Barosu Dergisi. C. 25, S. 3, 1968.
- Eren**, Fikret. Sorumluluk Hukuku Açısından Uygun İllyet Bağı Teorisi. Ankara 1975.
- Erişgin**, Nuri. Çevre Kirletenin Hukuksal Sorumluluğunda İllyet Bağı. İmaj, Ankara 2005.

Gerhart, Matthew. "Climate Change and the Endangered Species Act: The Difficulty of Proving Causation", *Ecology Law Quarterly*, Vol. 36, Is. 167, 2009, s. 168-197, <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/eclawq36&div=7&id=&page=>, E.T. 04.08.2021.

Güneş, Ahmet M. Çevre Hukuku. 3. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2020.

Hakeri, Hakan. Ceza Hukuku. 24. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2021.

Hakeri, Hakan. "Ceza Hukukunda Önemsiz Hareketler". *TBB Dergisi*. S. 69, 2007, s. 55-96.

Hellman, Jacqueline. "The Fifth Crime Under International Criminal Law: Ecocide?". *Regulating Corporate Criminal Liability*, 2014, s. 273-280, https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-319-05993-8_22, E.T. 05.08.2021.

Helvacı, İlhan. Çevre Kirletilmesinden Doğan Zararlardan Hukuki Sorumluluk. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 1989.

Heinrich, Bernd. Ceza Hukuku Genel Kısım. C. II, Ed. Yener Ünver, Adalet Yayınevi, İstanbul 2015.

Kahveci, Nuri. "İslam Hukukuna Göre Sorumluluğun Unsurlarından İlliyet Bağımlı Kesen Sebepler". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 10, 2007, s. 131-142.

Kalkan, Mehmet Talha. Yeniçağ İspanyol Düşünürlerinin Gözünden İspanya'nın Gerilemesi (1600-1640). Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, 2020.

Katoğlu, Tuğrul. "Yeni Türk Ceza Kanunu ve Çevreye Karşı Suçlar". *Mülkiye Dergisi*. C. 29, S. 246, 2005, s. 133-157.

Kaya Keha, Mine. "Hume& Kant: Nedensellik-Özgürlük İkileminde İnsanın Özgürlüğü". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 50, Haziran 2013, s. 65-81.

Kayaer, Nebahat. "Atık ve Artıklarla Çevrenin Kasten Kirletilmesi Suçu (TCK m. 181/1)". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C. 21, S. 1, 2019, s. 139-203.

Koca, Mahmut/Üzülmez, İlhan. Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler. 13. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2020.

Maviş, Volkan. Türk Ceza Kanunu'nda Çevreye Karşı Suçlar. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2020.

Minnerop, Petra/**Otto**, Friederike. "Climate Change And Causation: Joining Law And Climate Science On The Basis Of Formal Log,c". Buffalo Environmental Law Journal. Vol. 27, New York 2020, s. 49-87.

Olgun, Eser. Çevrenin Kasten ve Taksirle Kirlenmesi Suçları (TCK m. 181, 182). Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2014.

Ömeroğlu, Ömer. "Ceza Hukukunda Nedensellik İlişkisi Üzerine (Teoriler Dışında Bir Bakış)". Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 15 (Özel Sayı), 2014, s. 1529-1582.

Özbek, Veli Özer/**Doğan**, Koray/**Bacaksız**, Pınar. Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler. 11. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2020.

Özbek, Veli Özer. Türk Ceza Kanunu İzmir Şerhi, Yeni Türk Ceza Kanununun Anlamı. 3. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2006.

Özbek, Veli Özer. "Ceza Hukukunda Nedensellik Bağı ve Fiilin Objektif İsnad Edilebilirliği Sorunu". Editör Hakan Pekcanitez, Türkiye Barolar Birliği 75. Yaş Günü İçin Prof. Dr. Baki KURU Armağanı, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2004, s. 417-477.

Özgenç, İzzet. Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler. 16. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2020.

Özen, Mustafa. "Çevreye Karşı İşlenen Suçlar (TCK m. 181, 182)". Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 18, S. 1, 2010, s. 9-43.

Öztürk, Kemal. "Küresel İklim Değişikliği ve Türkiye'ye Olası Etkileri". Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi. C. 22, S. 1, 2002, s. 47-65.

Özpilavcı, Ferruh. "Nedensellik Bağlamında Ebü'l- Berekât El-Bağdâdî'nin Meşşâî Geleneği İçindeki Yeri". Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi. C. 10, S. 1, 2010, s. 53-78.

Pellegrino, Nicolette. "A Gap in Causation? Punishing Polluters for Contributing to Climate Change & Increasing Violent Crime". Pace Environmental Law Review. Vol. 35, Is. 2, 2018, <https://digitalcommons.pace.edu/pelr/vol35/iss2/6/>, s. 376-405, E.T. 04.08.2021.

Raleigh, Clionadh/**Urdal**, Henrik. "Climate Change, Environmental Degradation and Armed Conflict". Political Geography. Vol. 26, Is. 6, 2007, s. 674-694.

Sunstein, Cass R. “Irreversible and Catastrophic”. *Cornell Law Review*. 91, 2006, s. 841-897, <https://scholarship.law.cornell.edu/clr/vol91/iss4/2/>, E.T. 05.08.2021.

Şen, Ersan. *Çevre Ceza Hukuku*. Kazancı Hukuk Yay, İstanbul 1994.

Taşkın, Ozan Ercan. “Maddi ve Muhakeme Boyutuyla Çevre Ceza Hukukuna Dair Bazı Tespitler/Kısmi Öneriler”. *CHKD*. C. 3, S. 1, 2015, s. 119-166.

Toroslu, Nevzat. *Ceza Hukuku ve Çevre*. Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayınları, Ankara 1982.

Turgut Yılmaz, Nükhet. *Çevre Politikası ve Hukuku*. 2. Baskı, İmaj, Ankara 2017.

Ulusoy, Ali D. “Çevre Kirlenmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C. 43, S. 1-4, Ankara 1993, s. 125-142.

Ünver, Yener. *Ceza Hukukunda İzin Verilen Risk*. Beta Yayın Dağıtım, İstanbul 1998.

Van Vuuren, Jana Jansen. “Six Critical Global Issues: What Are The World’s Big-gest Problems And How Can I Help?”. <https://www.gvi.co.uk/blog/6-critical-global-issues-what-are-the-worlds-biggest-problems-and-how-i-can-help/>, E.T. 04.08.2021.

Verheyen, Roda. “Loss And Damage Due To Climate Change: Attribution And Causation – Where Climate Science And Law Meet”. *Int. J. Global Warming*, Vol. 8, No. 2, 2015, s. 197-214.

Yıldırım, Uğur/**Marın**, Mehmet C. *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*. Beta, İstanbul 2004.

Yıldız, Ali Kemal. *Çevreye Karşı Suçlar, Özel Ceza Hukuku, C. V, Genel Tehlike Yaratan, Çevreye Karşı ve Kamunun Sağlığına Karşı Suçlar*. On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2019.

Yokuş Sevik, Handan. *Çevre Hukuku Doğal Çevrenin Korunması*. 1. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2013.

Zhang, Lei/**Guizhen**, He/**Mol**, Arthur PJ. “China’s New Environmental Protection Law: A Game Changer?”. *Environmental Development*. Vol. 13, 2015, s. 1-3, <https://core.ac.uk/download/pdf/29207297.pdf>, E.T. 05.08.2021.

İnternet Kaynakları

Antarktika Günlük Görüntüler. <http://nsidc.org/arcticseaicenews/>, E.T. 27.07.2021

Australia Commonwealth Scientific and Industrial Research Organisation, (CSIRO). <https://www.csiro.au/en/news/news-releases/2020/14-million-tonnes-of-microplastics-on-seafloor>, E.T. 27.07.2021

Birleşik Devletler Adalet Bakanlığı (US Department of Justice). <https://www.justice.gov/enrd/massachusetts-v-epa>, E.T. 03.08.2021

Birleşik Devletler Temyiz Mahkemesi 9. Daire, Washington Environmental Council V. Bellon. <http://climatecasechart.com/climate-change-litigation/case/washington-environmental-council-v-bellon/>, E.T. 04.08.2021.

Boğaziçi Üniversitesi İklim Değişikliği ve Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi. <http://climatechange.boun.edu.tr/albedo-nedir/>, E.T. 22.03.2022.

Climate Transparency Annual G20 Report 2020. <https://www.climate-transparency.org/wp-content/uploads/2020/11/Turkey-CT-2020-WEB.pdf>, E.T. 02.08.2021.

ÇMO, 2019 Hava Kirliliği Raporu. https://www.cmo.org.tr/resimler/ekler/cc7041481f4624d_ek.pdf?tipi=72&turu=X&sube=0, E.T. 30.07.2021.

Earth.org. <https://earth.org/a68-iceberg-that-broke-off-from-antarctica-has-melted/>, E.T. 27.07.2021:

Global Warming FAQ, Union Of Concerned Scientists. <https://perma.cc/SW6C-CGA3>, E.T. 04.08.2021.

IPCC. <https://www.ipcc.ch/>, E.T. 27.07.2021.

IPCC. <https://www.ipcc.ch/sr15/chapter/spm/>, E.T. 01.08.2021.

İklim Değişikliği Dava Veritabanları (Climate Change Litigation Databases). <http://climatecasechart.com/climate-change-litigation/non-us-case/liiuya-v-rwe-ag/>, E.T. 03.08.2021.

NASA. <https://climate.nasa.gov/images-of-change?>, E.T. 25.02.2021.

NASA Earth Observatory. <https://earthobservatory.nasa.gov/images/147794/2020-tied-for-warmest-year-on-record>, E.T. 27.07.2021.

Poor use of Science Jeopardises Climate Lawsuits, Finds Oxford Research”, University of Oxford News and Events, <https://www.ox.ac.uk/news/2021-06-28-poor-use-science-jeopardises-climate-lawsuits-finds-oxford-research-0>, E.T. 05.08.2021.

Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Değerlendirme Raporu. <https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/2017-cevre-sorunlari-ve-oncel-kler--20190628084520.pdf>, E.T. 30.07.2021.

Türkiye Temiz Hava Hakkı Platformu. <https://www.temizhava-hakki.com/kararapor2020/>, E.T. 30.07.2021.

Yargıtay Karar Arama Portalı. <https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/>, E.T. 22.02.2021.